

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arheoloogia osakond

Eskarina Jaanus
Arheoloogilised parmupillid Eestis
Bakalaureusetöö

Juhendaja:
Riina Rammo, PhD

Tartu 2024

Sisukord

Sissejuhatus	1
1. Parmupill	4
1.1 Parmupilli ajalugu	4
1.2 Pillimängimise levik ja valmistamine Euroopas	5
1.3 Pillimängimise viisid ja heli teke	7
2. Eesti arheoloogilised parmupillid	9
2.1 Tüpoloogia alused	9
2.2 Tüüpide ülevaade	10
2.3 Tüüpide arvukus, pikkused, materjal ja keeled	19
3. Eesti parmupillid – dateeringud ja kontekstid	23
3.1 Eesti parmupillide dateerimise alused ja jaotused	23
3.2 Kontekstid	25
3.3 Järeldused	30
Kokkuvõte	33
Kasutatud kirjandus	35
Summary	38
Lisa	

Sissejuhatus

Parmupill on instrument, mis on tänapäeval taas populaarsust kogumas. Norra muusikateadlane Gjermund Kolltveit on oma parmupille käsitlevas doktoritöös maininud, et 20. sajandil esines huvi parmupillide vastu lainetena (Kolltveit 2006, 89). See ei ilmnenu mitte ainult muusikariista sagedasemas kasutamises, vaid ka teaduslikes uuringutes, mis vaatlesid pilli eripära, päritolu ja levikut. Kuna pill on väike, kergesti kaasaskantav ja mängitav, siis pole raske aimata, miks huvi selle vastu meie ja ka teistes kultuurides taas tuure kogub. Bakalaureusetöö eesmärk on anda ülevaade Eesti arheoloogilistest parmupillidest ning arutleda, millist tüüpi pillid, millal ja kuidas Eesti aladel levisid. Leian, et muusikaarheoloogia jaoks on Eestis aeg küps, sest tähelepanu pärimusmuusika vastu on püsinud piisavalt pikka aega. Kuid siiani ei ole arheoloogias sellele tähelepanu pööratud. Loodan, et saan tööga esile tuua midagi uut ja huvitavat ka muusikaajaloo valdkonna jaoks.

Töö peamised allikad on Eesti parmupillileiud ja neist selle töö jaoks koostatud kataloog (Lisa 1). Kataloogi koostamisel kasutasin eelkõige veebis kättesaadavaid andmebaase TALAR (Tallinna Ülikooli arheoloogia teaduskogu), MUIS (Eesti Muuseumide veebivärv) ja TARA (Tartu Ülikooli arheoloogiakogu). Samuti külastasin ise hoidlaid ja suhtlesin muuseumikogude hoidjate ja varasemate uurijatega. Kataloogi on kogutud teadaolev hetkeseis ehk see ei pruugi olla lõplik ja seda tuleb uute (ja vanade) leidude ilmnedes jätkuvalt täiendada. Ei saa mainimata jätta, et tegu on seni esimese Eesti parmupillileidude kataloogiga.

Töö koostamisel kasutasin teemakohaseid artikleid, raamatuid ja muid allikaid, kus parmupilli või sellele sarnast heli on mainitud. Kõige olulisem Euroopa arheoloogiliste parmupillide uurija on Kolltveit (2006), kelle doktoritöö käsitleb 830 leidu ja kes on samal teemal publitseerinud ka artikleid (nt 2009). Teise olulise allikana toon välja Aleksey Nikolsky artikli (2020), kus on läbi täishäälikute harmoonia ja parmupillide vaadeldud muusika mõju keelele ning kirjeldatud selle instrumendi levikut Euraasia mandril.

Ameerika etnomusikoloog Dale A. Olsen (2007, 13) eristab arheomusikoloogias nelja analüüsimeetodit: arheoloogiline, ikonoloogiline, historiograafiline ja etnograafiline analoogia. Minu tööle on kõige sobilikum meetod arheoloogiline analüüsimeetod. See põhineb „muusikakultuuriliste jäänuste kirjeldaval ja analüütilisel uurimisel“ (samas) ja koosneb „muusikaliste või muusikaga seotud esemete täielikust kirjeldusest ja analüüsist“ (samas), mis

saavutatakse teaduslike dateeringute, mõõtmete, fotodokumentatsiooni (sh röntgeni), helikõrguste ja tämbrite analüüsi, pilli rekreatsiooni ja kontekstuaalse tausta abil (samas). Olsen rõhutab, et arheomusikoloogia mõte on kõiki eelmainitud meetodeid kasutada, et jõuda „põhjaliku teadmise ja arusaamani“ (samas, 15).

Põhiosa kataloogi kogutud pillidest käisin arheoloogiakogudes dokumenteerimas (mõõtnas ja pildistamas), mõnede leidude puhul palusin kogu haldajatel saata pildid ja mõõdud. Mõõttes keskendusin pilli pikkusele ja raami laiusele. Tüpoloogiliselt võrdlesin Eesti esemeid Gjermund Kolltveidi koostatud Euroopa parmupillide kataloogiga kuju ja keelekinnituse põhjal (Kolltveit 2006) ning kohandasin Kolltveidi loodud tüpoloogia Eesti leidudele. Tüpoloogiat kirjeldan lähemalt alapeatükis 2.2. Kataloogi andmete põhjal koostasın ArcGis'i abil tüübi- ja dateeringutepõhised levikukaardid. Peale selle tegin kolm joonist, mille abil võrdlesin parmupillide dateeringuid, tüüpe, leiukohti ja pikkusi. Kataloog sisaldab 44 Eesti leidu. Kuna see arv on väike, ei saa nende põhjal teha kindlaid järeldusi parmupillide leviku ja kasutuse kohta. Seetõttu olen ka järeldustes piirdunud pigem oletustega.

Arheoloogilisi parmupille pole Eestis veel uuritud. Küll on aga parmupillidega tegelenud Juhan Suits ja Cätlin Jaago oma Norra Telemarki Ülikoolis kaitstud magistrیتöödes. Suitsu 2007. aastal kirjutatud magistrیتöö on Pärnu-tüüpi parmupillidest ja Jaago 2009. aastal kaitstud magistrیتöö põhineb Eesti arhiivides säilitatavatel parmupillilugudel. Muusikaarheoloogiaga on Eestis tegelenud varem Madli Oras (2015), kes kirjutab oma bakalaureusetöö Eesti luust vilepillileidudest.

Selle töö jaoks koostatud kataloogi on kogutud vaid arheoloogilised parmupillid, mis ulatuvad 18. sajandini. Eesti etnograafilised materjalid näitavad parmupilli laialdast levikut näiteks talurahva hulgas hiljem. Nende kohta saab täpsemalt lugeda näiteks Cätlin Jaago parmupillilugusid käsitlevast magistrیتööst (Jaago 2009). Peale selle toimub Eestis igal suvel ka parmupillilaager ja parmupillidega tegeleb aasta läbi rahvusvaheline parmupilliselts (*International Jew's Harp Society*) ja parmupilli on väga korralikult populariseerinud teinud muusik nimega Meisterjaan.

Bakalaureusetöö koosneb kolmest peatükist. Esimeses neist kirjeldan parmupilli üldiselt, selle jagunemist eri põhitüüpideks ja nende ajalugu. Lisaks tutvustan selle levikut, valmistamismeetodeid Euroopas ja kasutust ning seda, kuidas pilli heli tekib. Teises peatükis käsitlen Eesti arheoloogilisi parmupille. Peatükis tutvustan esiteks tüpoloogia aluseid ja kataloogi koostamise põhimõtteid. Seejärel annan ülevaate tüüpidest ja kirjeldan neile

tuginedes pillide arvukust, mõõtmeid, materjale ja keeli. Kolmandas peatükis analüüsin Eesti parmupillide dateeringuid ja kontekste. Lõpuks teen järeldused parmupillide ajalise ja ruumilise leviku kohta Eestis. Tööl on kaks lisa. Esimene ja kõige olulisem on kataloog ja teises on selle töö jaoks koostatud kaardid.

Täna oma juhendajat Riina Rammot, kes mind selle teemani juhatas, aitas sisuliselt läbi viia ning oli toeks kõigis tekkinud küsimustes. Veel täna Madli Orast ja Andres Tvauri, kes mind mitme parmupillini suunasid, ning Tiia Sippolit, kes seda tööd keelelise pilguga üle luges. Tallinna Ülikooli arheoloogia teaduskogus võttis mind vastu koguhoidja Ülle Tamla ja Tartu Linnamuuseumis sain pillidele ligi tänu sealse arheoloogia osakonna juhataja Arvi Haagile. Nendest pillidest, mida ma ajapuuduse tõttu ise vaatama ei jõudnud, palusin saata muuseumide koguhoidjatel fotod ja mõõtmed. Eesti Ajaloomuuseumist aitas mind teadusdirektor ja teadusosakonna juhataja Krista Sarv, Tallinna Linnamuuseumist arheoloogiakogu hoidja Küllike Tint, Viljandi Muuseumist teadusdirektor ja arheoloogiakogu hoidja Ain-Andris Vislapuu, Saaremaa Muuseumist peavarahoidja Priit Kivi ja Pärnu Muuseumist arheoloogiakogu hoidja Margo Samorokov.

1. Parmupill

Parmupill on läbi aastasade olnud üks laialdasemalt levinud rahvalikke muusikainstrumente, millel on kultuuriti olnud erinevad funktsioonid. Näiteks Michael Seeger toob välja, et USA-s kasutatakse pilli meloodiate mängimiseks, ent NSVL-s šamaanide poolt loodushääle matkimiseks ja Aasias üldiselt kosimisrituaalides (Seeger, Fox 1989, 127). Enamasti ei esine ansambrites parmupillimängijad ilma võimenduseteta või astuvad nad üles soloartistina, sest teiste pillide kõrval on selle kõla vaikne ning burdooniline ehk madal ja üheheliline. See näitab, et ilmselt ei ole ajalooliselt parmupillimängijad ansambrite koosseisus esinenud. Loomulikult on katsetatud ka mitmekesi mängimist, aga laiemalt on parmupill levinud sooloinstrumendina, millega muusik esineb üksi või mängib üldse iseendale. Parmupilliga mängimist sõandab katsetada seegi, kellel ei ole kunagi ühegi teise muusikainstrumendiga tegemist olnud.

Parmupillid on saksa muusikateadlase Curt Sachs'i (1940, 58) järgi jagatud heteroglotilisteks ja idioglotilisteks. Heteroglotilised pillid koosnevad eraldi keelest ja raamist, mis on omavahel ühendatud, aga idioglotilised parmupillid on valmistatud vaid ühest tükist. Kuigi idioglotilisi pille saab valmistada igasugustest erinevatest materjalidest nagu bambus, metall, puit ja luu, on heteroglotilised valmistatud vaid metallist. Eesti arheoloogilised parmupillid on heteroglotilised ehk materjalilt metallilised. Metallilisel kujul levisid parmupillid 13. sajandiks Euroopasse (Kolltveit 2006, 4).

1.1. Parmupilli ajalugu

Vanimad teadaolevad parmupillid on pärit Mongooliast (Kolltveit 2006, 4). Üldiselt on vanemad Aasia parmupillid valmistatud n-ö looduslikest materjalidest ja ideoglotilisel kujul. Nikolsky järgi tekkisid esmalt rohest, siis puidust, seejärel bambusest ja lõpuks luust parmupillid (Nikolsky 2020, 26–29). Luust valmistatud parmupillide hulgas on eelnevalt nimetatud vanimad teadaolevad parmupillid Mongooliast (samam, 29). Umbes 2000 eKr ilmnisid kõik eelnimetatud parmupillide valmistamise viisid Kirde-Hiinas ja levisid sealt juba metallilisel kujul läände, omandades ka heteroglotilise kuju (samam, 34).

Parmupilli Euroopasse leviku kohta on mitu teooriat. Ühe teooria järgi jõudis pill lääne poole hunnide kaudu, kes võisid selle 4. sajandil oma vallutustega kaasa tuua. Seda teooriat toetab parmupillide rohkus Kaspia merest põhja pool ja ka see, et hunnid on teoorias pärit

samalt alalt, kust pärineb üks vanimaid puidust parmupille (Wright 2024). Enne hunnide teooriat pakuti pilli liikumist Euroopasse Rooma vahendusel Indiast (Wright 2024). Pille pole aga Siiditee läänepoolsete põlisasukate hulgast ega ka selleaegsest Roomast leitud. Seda teooriat tasub mainida seepärast, et teatud kujuga metallist heteroglotilisi parmupille on vahel kirjanduses tähistatud nimetustega „Roman“ ja „Anglo-Saxon“ (Wright 2024). Kolltveit (2006, 53) toob oma Euroopa pille käsitlevas uurimuses välja, et pikemate haarade ja väiksema peaosaga pillid on vanemad. Ühe leiukoha järgi nimetab ta neid Uppsala tüüpi pillideks. Tegemist on kujuga, mis sarnaneb vägagi Rooma tüüpi parmupilliga. Otepää linnuselt on samuti taoline pill leitud. See viitab, et parmupill kas jõudis Eestisse väga ruttu või tuligi Euroopasse põhja poolt. Sellega jõuan kolmanda teooriani, mille järgi jõudis parmupill mujale Euroopasse Venemaa ja Läänemere kaudu. Seda toetab asjaolu, et Läänemere ümbrusest on leitud arvukalt leviku alguse aegseid parmupille (Kolltveit 2009, 55). Varaseid näiteid on ka Lätist, mistõttu Igor Tõnurist on arvanud, et sealt jõudis Eestisse näiteks Otepäält leitud Kranseni tüüpi pill (Tõnurist 1996, 115–116).

Ühes on aga mitmed parmupilli uurijad nõus – pill jõudis Aasiast Euroopasse 13. sajandiks juba metallilisel kujul, olles selle omandanud siiapoole liikudes. Euroopas on teada etnograafilisi viiteid ka puidust valmistatud parmupillide kasutamisest – leedripuust (või muust sarnasest puust) olla pille valmistatud Flandrias, Ungaris ja Iirimaal. Kinnitamata viited puidust parmupillidele on veel Rumeeniast, Norrast ja koguni Eestist (Kolltveit 2009, 54).

1.2 Parmupillide levik ja valmistamine Euroopas

Keskaja Euroopa laia parmupillilevikut võib põhjendada selleaegne kiindumus burdoonilise muusika vastu. Parmupilli heli võis olla moeasi. Kõrg- ja hiliskeskaegset muusikat ja pille uurides on tihti märgitud, kuidas burdooniline heli tekitati kas pillimängule eraldi juurde või oli see juba pilli sisse ehitatud (Kolltveit 2009, 51–52). Nimelt oli teistelgi keskaegsetel pillidel, kaasaarvatud parmupillil, tihti burdooniline heli (Kolltveit 2006, 89). Samas jõuab burdoonilise heli populaarsus erinevatesse Euroopa paikadesse ka hiljem. Näiteks leidub Norras pärimusinstrumendina Hardangeri viiul, millel on nelja tavakeele all veel kaks keelt (Aksdal 2006, 15). Need tekitavad pillimängu ajal viiulile burdoonilise heli. Selline viiul ilmub allikatesse esimest korda aastal 1651. Bjørn Aksdal näeb sellise lisakeelte traditsiooni tekke põhjustajana Briti saari, millega oli Lääne-Norral sel ajal (17. sajandi algul) väga hea ühendus (samas). Aja jooksul tekkis pillile rohkem lisakeeli, näiteks on tänapäeval

Hardangeri viiulil neli lisakeelt (samas, 16). See tähendab, et burdooniline muusika levis veel peale keskaega edasi, küll aga Lääne- ja Kesk-Euroopast väljaspool (samas). Seega oli parmupillil mitu põhjust, mis tegid temast eriti armastatud pilli, sest lisaks pilli meeldivale helile oli see väike ja lihtsalt kaasaskantav.

On öeldud, et parmupilli valmistamine ei nõudnud seppadelt väga palju eriteadmisi ja ühel hetkel hakati neid hulgaliselt tootma (Kolltveit 2009, 56). 1481. aasta Londoni tollipunktis on üles märgitud last, mis tuli Arnemuidentist ja mis tõi Londonisse korruga koguni 864 parmupilli (samas, 47). Samuti on teada, et 1442. aastal saadeti mitu kirstutäit parmupille Augsburgist Venemaale (Schmidt 1988, 100).

16. sajandist, kui parmupillid Itaaliasse jõudsid, hakati neid aina enam kunstis talurahva ja karjapoiste kätes kujutama (Recupero 2019, 94–95). Sajandi lõpuks oli pill Itaalias juba laialt levinud ja esile oli kerkinud nimetus *scacciapensieri* ehk meelte lahutaja (samas, 92). Tegelikult tarvitatakse seda meelelahutuslikku nime parmupillimängijate kohta tänapäevalgi. Näiteks on rääkinud šveitslane Canton Schwyz, kuidas kõik tema korpuse sõdurid ostsid oma sõjaväeteenistuse ajaks (20. sajandi keskel) endale parmupillid ja sattusid neist isegi sõltuvusse, kasutades suure osa oma vabast ajast selle harjutamisele (Kolltveit 2009, 50). Itaalias oli 16. sajandil pilli sotsiaalne staatus pigem madal ja seotud talurahvaga (Recupero 2019, 94–95). Sitsiilias on parmupill olnud nii laste kui ka täiskasvanute pill (Recupero 2019, 97). See on olnud talupoegade ja röövlite pill, kes kasutasid parmupilli üksteisele signaalide saatmiseks. Seda põhjusel, et pilli spetsiifiline heli võib öö vaikuses vägagi kaugele kosta (Recupero 2019, 98–99).

Kolltveit on arutlenud selle üle, miks parmupillid võisid nii laialdaselt levida. Esiteks pakub ta, et nende valmistamisviis oli suhteliselt lihtne. Teiseks võis pill peale müügi ja kaubanduse liikuda näiteks „sõjameeste, reisivate žonglööride või kerjustega“ (Kolltveit 2006, 89). Siinkohal tooksin välja Kolltveidi tähelepaneku, et kolmandik parmupillidest on leitud linnustest ja kindlustest (Kolltveit 2006, 95), mis olid just sõjameeste (ja muude rahvagruppide) üheks tihedamaks liikumispaiagaks. Kolmandaks kirjutab Kolltveit, et „levik peegeldab innovatsiooni“ (samas, 89), mis tähendab, et parmupillid kajastavad idast tulnud esemetega seotud uuenduste Euroopa-sisest levikut. Viimaseks toob ta välja „stiili ja moe“ (samas, lk 89) ehk parmupill võis olla Euroopa inimeste silmis mooesemeks ning erinevad tüübid võisid olla ihaldusväärsed erinevates inimgruppides. Ta toob näiteks, et Pärnu ja Höxteri tüüpi pillid võisid eriti populaarsed olla meremeeste hulgas (samas, 89).

Parmupillide valmistamiskeskusi on uusajast teada mitu. Peale selle on säilinud mitmeid tollimärkmeid, mis viitavad suurtes kogustes pillidega kauplemisele. Näiteks kaubeldi parmupillidega koloniaalmaades (Kolltveit 2009, 51). On teada keskusi, kus valmistati paar tuhat pilli aastas ja kust neid eksporditi muuhulgas Aafrikasse ning Põhja- ja Lõuna-Ameerikasse. Neist kõige tuntumad olid Worcestershire's (Inglismaal), Mollnis (Austrias) ja Boccorios (Itaalias) – viimased kaks ongi tuntud just parmupillide valmistamise tõttu (Recupero 2019, 92). Boccoriost on säilinud arhiivimaterjale parmupillide valmistamisest alates 16. ja Mollnis alates 17. sajandist. Näiteks aastal 1818, kui oli tootmise kõrgpunkt, valmis üksnes Mollnis aastas 2,5 miljonit parmupilli (Kolltveit 2009, 52).

Sitsiilia parmupille uurides on Luca Recupero välja pakkunud kuus tüüpi parmupillide valmistajaid. Esiteks need, kes aeg-ajalt parmupille valmistasid (sepikojas muu töö kõrvalt); teiseks parmupillide ja muude muusikainstrumentide valmistamisele keskendunud professionaalid; kolmandaks suured keskused ehk manufaktuurid; neljandaks juhuslikud valmistajad (tegid pilli endale); viiendaks väidetavalt valmistajad, kes olid tegelikult vaid edasimüüjad ja kuuendaks kinnitamata valmistajad (Recupero 2019, 120–121). Kolltveit kirjeldab heteroglotiliste parmupillide valmistamiseks kolme põhilist viisi. Nendeks on sepistamine, varda ümber painutamine (raud) ja valamine (vasesulam) (Kolltveit 2006, 23). Parmupillide edasimüüjateks teatud piirkonnas olid kesk- ja uusaegses Euroopas enamasti rändkaupmehed, kes müüsid ka muud pisikraami (Kolltveit 2009, 45).

1.3. Pillimängimise viisid ja heli teke

Parmupilli mängimiseks on Nikolsky toonud oma artiklis välja Kirde-Euraasia põliselanike muusika kirjeldamisel kolm põhilist häälituse viisi: „keskkonnaline“ ehk imiteeriv, „muusikaline“ ehk meloodiline ja „kõneline“ ehk silpidel põhinev (Nikolsky 2020, 14–15). Keskkonnaline ehk imiteeriv häälitsemine on väga oluline olnud näiteks udmurtide hulgas, kelle uskumuses ongi tähtis olla mitte valjem kui ümbritsev loodus. Sama põhimõte kehtib ka muusikat tehes (Nurieva 2021, 397). Parmupilli valjusus tuleneb selle keele materjalist, mis näiteks rauast valmistatuna on elastsem ja ühtlasi valjem kui näiteks bambusest pillil. Kuigi parmupilli peetakse vaikseks pilliks, on Sachsi sõnul rauast parmupillid mitmete meditatsiooni praktiseerivate rahvuste jaoks liiga valjud (Sachs 1940, 58). Sama tõin välja esimese peatüki alguses Seegeri tähelepanekuga, et NSVL-is kasutati parmupilli meditatiivse

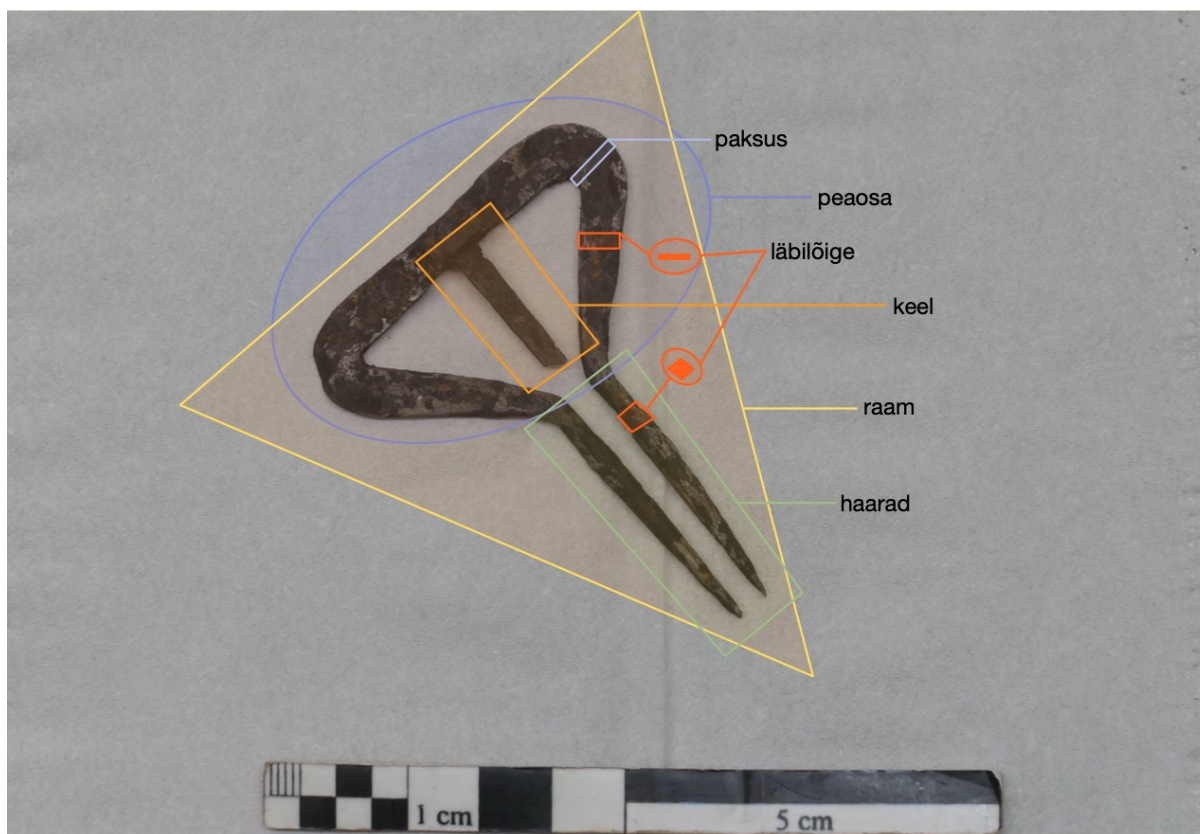
oleku saavutamiseks ja USA-s meloodiate mängimiseks. See selgitab idioglotalise parmupilli levikut Aasias ja heteroglotalise levikut Euroopas.

Veel on mainitud, et parmupilli kõla on olenemata kujust ja materjalist alati väga sarnane (Ledang 1972, 95). Nimelt tekib pilli heli ümbritseva õhu liikumisel, mida saab manipuleerida suuõõnsusega ja pillikeelega (Ledang 1972, 96, 102). Kolltveit (2006, 23) mainib oma raamatus, et kuigi erinevad metallid ei muuda parmupilli heli, on pilli väga oluliseks osaks pilli keel. Pilli keelest, selle materjalist, kujust ja painduvusest ning kinnitusest raami külge oleneb vägagi suures osas pilli heli.

2. Eesti arheoloogilised parmupillid

2.1 Tüpoloogia alused

Töö kataloogi koostas erinevate muuseumide, samuti Tartu ja Tallinna ülikoolide arheoloogiakogude andmebaaside põhjal. Kõigepealt uurisin parmupillileide MUISist (Eesti Muuseumide veebivärv), TALARist (Tallinna Ülikooli arheoloogia teaduskogu) ja TARAST (Tartu Ülikooli arheoloogiakogu). Kataloogi koostades märkisin üles parmupilli leiunumbri, mõõtmed, leiukoha, võimalikult täpse dateeringu, konteksti ja säilivuse koos parmupilli keele olemasoluga (Pilt 1). Leidude mõõtmisel keskendusin pilli pikkusele ja laiusele. Dokumenteerisin, kui leiul oli olemas keel ja seda, mitme millimeetri ulatuses see säilinud oli. Kataloogi koostamise kõige tömahukama osa moodustas dateeringute ja kontekstide määratlemine aruannete ja publikatsioonide põhjal.

Pilt 1. Parmupilli ja selles töös sellega seotud terminid.

Kokku on kataloogis andmeid 44 parmupilli kohta (Lisa 1). Kõigil pillidel, välja arvatud ühel (Lisa 1, nr 27), on juurde lisatud foto. Kataloogist jäid välja kaheksa eset, mida mul ei olnud võimalik kirjeldada, sest need olid kas konserveerimisel või varasemalt mõne isiku kätte antud ja polnud hoidlasse tagasi jõudnud. Lisaks jäid kataloogist välja kaks leidu, mis olid algselt

andmebaasides märgitud kui parmupilli meenutavad esemed, kuid vaatlusel selgus, et parmupillidega siiski tegemist polnud. Tüüpi olen saanud määrata 42 pilli puhul.

Nagu eespool mainitud, jagunevad parmupillid idioglotilisteks ja heteroglotilisteks. Kuna Eestis on arheoloogilistest parmupillidest säilinud vaid heteroglotilised, keskendun ma edaspidi nende kirjeldamisele. Heteroglotilised parmupillid jagunevad omakorda veel eri tüüpideks. Töös rakendan Kolltveidi väljatöötatud tüpoloogiat, mis sobib Eesti leidudele hästi ja võimaldab neid võrrelda teiste Euroopa pillidega (Kolltveit 2006, 55–74).

Oma tüpoloogias on Kolltveit keskendunud materjalile ja tehnoloogiale (ehk kuidas ja millest nad tehtud on) ning kronoloogiale ja nende kahe aspekti koosmõjule. Oluline tunnus on parmupillide valmistamisviis ehk kas pill on sepistatud, valatud või varda ümber painutatud. Viimast on raua puhul muidugi raske määratleda. Peale selle on märgiline parmupilli läbilõige. Nimelt on see haarade osas tavaliselt rombikujuline ja terav äär on suunatud sissepoole (Kolltveit 2006, 43). Lihtsamini märgatavad erinevused parmupillide vahel on keele kinnituses raami külge ja raami kujus (samas, 44). Veel eristas Kolltveit parmupille nende raami ja haarade pikkuse proportsioonide põhjal – ta leidis, et aja jooksul hakati haarasid, raami pikkusega võrreldes, lühendada (samas, 50–52). Parmupilli raame vaadeldes leidis Kolltveit, et varaseimad on kas juuksenõela-kujulised (piklik väljavenitatud kuju ja väike peaosa), peenikese ovaalse või kolmnurkse peaosaga (samas, 53).

Kokku on Kolltveidi Euroopa parmupillileidude tüpoloogias 21 tüüpi. Keelekinnituse poolest erinevad ülejäänutest vaid kaks: Pärnu ja Höxteri tüüpi pillid (Kolltveit 2006, 68). Nimelt on seda tüüpi pillidel raamis auk, mille sisse on keel kinnitatud kiilu abil. Teistel pillitüüpidel on keel asetatud raamil olevasse lohku ja sinna kinnitatud haamriga löömisel (samas, 28).

2.2 Tüüpide ülevaade

Eestis esineb eelnevalt tutvustatud tüpologiast kümme tüüpi, mille aluseks on keelekinnitus, raami kuju ja paksuse ning pilli proportsioonid. Edaspidi viitan lisades oleva kataloogi numbritele kujul: (Lisa 1, nr 1).

Eestist on kõige enam leitud Pärnu ja Kranseni tüüpi pille, kumbagi 11. Pärnu tüüpi parmupillide (Pilt 2) raami pea on suhteliselt suur ja kolmnurkne ning selle haarad on lühikesed (Kolltveit 2006, 68). Nagu varem mainitud, kuuluvad Pärnu tüüpi parmupillid nende hulka, mille keel on kinnitatud kiilu abil raamis olevasse augukesse (Kolltveit 2006, 28). Kiiluga

kinnitatud keelega parmupille ehk *wedged*-tüüpi parmupille on Eestis üldse kokku 12, mille hulgas on lisaks Pärnu omadele üks Höxteri tüüpi eksemplar. Pärnu tüüpi pilli raami läbilõige on ristkülikukujuline ja pealt vaadates pigem lapik. Kolltveit on maininud Pärnu tüübi kohta, et erinevatest paikadest leitud pillid on äärmiselt sarnased. Seetõttu pakub ta, et tegu on kas samas paigas või isegi samas töökojas tehtud pillidega (sammas, 68). Parmupilli tüübi nimi tuleb Pärnu leiust, mis on Kolltveidi kataloogis varaseim seda tüüpi ese (sammas, nr 411). Seega võib oletada, et Pärnu tüüpi parmupille võidigi algselt valmistada ja levitada Eestis. Tema kataloogis on Pärnu tüüpi parmupille vaid kaheksa, kusjuures kolm neist Eestist, kaks Taanist, üks Saksamaalt, üks Norrast ja kaks Hollandist (Kolltveit 2006, nr 411, 412, 413, 2, 13, 151, 390, 674, 675). Minu koostatud Eesti parmupillileidude kataloogis olevad 11 Pärnu tüüpi pilli teevad seega Eestist kõige arvukama leiukoha (Lisa 1, nr 3, 5, 8, 14, 19, 21, 26, 28, 30, 32, 34). Seda tüüpi parmupillid on enamjaolt hästi säilinud ja nende keel osaliselt alles, olles tihti murdunud umbes poole pikkuse pealt. Teiste parmupillitüüpide puhul on keel pigem lühike või üldse kadunud. Eestist leitud täispikkuses säilinud seitsme Pärnu tüüpi pilli pikkuste vahemik on 67–77 mm.

Pilt 2. Pärnu tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 26).

Kranseni tüüpi (Pilt 3) parmupillide (Lisa 1, nr 2, 6, 7, 33, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 43) peaosa on väikese ümar-kolmnurkse kujuga ja pikemate haaradega kui Pärnu tüüp. Pilli raami läbilõige on kuusnurkne (Kolltveit 2006, 55). Varaseim seda tüüpi parmupill on leitud Šveitsist ja see on ühtlasi üks Euroopa vanimaid parmupille (pärit umbes aastast 1200). Teine varaseimate hulka kuuluv leid on Otepää linnusest saadud eksemplar (Lisa 1, nr 2) (Kolltveit

2006, 56). Seda Otepää leidu on siiani Igor Tõnuristi poolt nimetatud Eesti vanimaks parmupillileiuks, mis pärineb 13. sajandist (Tõnurist 1996, 115). Arheoloog Ain Mäesalu sõnul ei ole aga sellele pillile võimalik nii täpset dateeringut anda, kuna sealne leiuaines on segatud. Täpsemaks võimalikuks dateeringuks on 13. kuni 15. sajand (kirjavahetus Ain Mäesaluga 2024). Vanimaks on Otepää eksemplari ilmselt pakutud seetõttu, et just Kranseni tüüpi parmupillid on Euroopas ühed vanimad (Kolltveit 2006, 56). Kuna seda teooriat on omakorda toetatud Otepää leiu abiga, ei pea selline väide siiski väga vett. Eesti täispikkuses säilinud Kranseni tüüpi seitsme pilli pikkuste vahemik on 54–61 mm.

Pilt 3. Kranseni tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 33).

Arvukuselt järgmine on Eestis Gloucesteri tüüp (Pilt 4), mida on seitse (Lisa 1, nr 15, 16, 18, 20, 22, 23, 29). Need on suure avatud raamiga ja enamjaolt lühikeste haaradega pillid (Kolltveit 2006, 65). Raami kuju võib pilliti veidi erineda, olles kas ümaram või ovaalsem. Varasem selline näide on leitud Bergenist ja see on dateeritud aega enne 1476. aastat, kuid rohkem hakkas see tüüp levima 17. sajandil (samas, 66). Eestiski on Gloucesteri tüüpi pillid teistest hilisemad. Kõige varasem näide on 15.–16. sajandi Pärnust (Lisa 1, nr 29). Eestist leitud kahe täispikkuses säilinud Gloucesteri parmupilli pikkuste vahemik on 49–70 mm.

Pilt 4. Gloucesteri tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 29).

Veelgi vähem on Horsensi tüüpi (Pilt 5) pille, mida on kokku viis (Lisa 1, nr 9–13) ja Odihami tüüpi pille, mida on kaks (Lisa 1, nr 31, 44). Horsensi tüüpi parmupillid on ovaalse raamiga ja kuusnurkse läbilõikega (Kolltveit 2006, 55, 58). Kõik Horsensi tüüpi pillid Eestis on leitud Tallinnast Jahu 6 ja Väike-Patarei 1 krundilt 15. sajandi II kuni 16. sajandi I poolde dateeritud prügila alalt, kust on pärit üks Eesti suurimaid hiliskeskajegseid leiukollektsioone (Russow *et al.* 2018, 186–187). Müntide põhjal on jõutud järeldusele, et aktiivseim Jahu tn prügila kasutus algas 1422. aastal ja lõppes vahetult peale aastat 1485. (Russow *et al.* 2018, 193). Seda tüüpi täispikkuses säilinud parmupille on sealt teada vaid üks ja selle pikkus on 53 mm (Lisa 1, nr 9).

Pilt 5. Horsensi tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 9).

Kolltveidi leiumaterjal on seda pillitüüpi kõige rohkem (Kolltveit 2006, 58). Kõige arvukamad Horsensi tüüpi pillide leiukohad on Müleneni ja Hallwili kindlused (mõlemad

Šveitsis). Mülönenist on leitud kümme sellist 13.–16. sajandi parmupilli (Kolltveit 2006, kataloog nr 512–524) ja Hallwilist 42 eksemplari, mis on dateeritud 13.–18. sajandisse (Kolltveit 2006, kataloog nr 529–532, 535, 537, 538, 559, 561–563, 565–580, 582–586, 588–593, 595, 596, 599, 605). Horsensi tüüpi parmupille on leitud veel Taanist (Kolltveit 2006, kataloog nr 1, 3), Rootsist (sammas, nr 22, 23, 31, 33, 43, 53, 61–63, 65, 73, 75, 106, 108, 116, 121), Norrast (sammas, nr 131), Saksamaalt (sammas, nr 171, 173–175, 471–473, 475, 478–480, 483–485, 488, 493–495), Suurbritanniast (sammas, nr 199, 200, 206, 217, 242, 250, 268, 269, 430, 431), Prantsusmaalt (sammas, nr 310, 624–627, 630, 633), Austriast (sammas, nr 337, 338, 807–809, 811), Iirimaalt (sammas, nr 428, 447), Slovakkias (sammas, nr 460, 467, 826), Šveitsist (sammas, nr 508, 510, 512–520, 522, 529–532, 535, 537, 538, 559, 561–563, 565–580, 582–586, 588–593, 595, 596, 599, 605, 634, 641–643, 649, 652, 653, 656, 658), Hollandist (sammas, nr 734, 735, 740, 747, 777) ja Itaaliast (sammas, nr 796). Ühtegi seni teadaolevat leidu pole aga näiteks Venemaalt, Lätist, Leedust ja Poolast. Soomest on leitud vaid kaks Horsensi tüüpi parmupill ajavahemikust 1300–1527 (sammas, kataloog 292, 293). Rootsi leiud on enamasti dateeritud keskaega, neist kõige täpsem dateering on Piksborgi kindluse pillidel, mille ajavahemikuks on pakutud 1360–1434 (sammas, kataloog 61–63, 65). Seega jäävad Tallinna Jahu tn Horsensi tüüpi parmupillid naaberriikide vastavate leidude peamise levikuaja lõppu ning suur vahe tuleb sisse Eesti seda tüüpi parmupillide arvukuses võrreldes Euroopa leiumaterjaliga.

Odihami tüüpi (Pilt 6) parmupillid (Lisa 1, nr 31, 44) kuuluvad vasesulamist valmistatud parmupillide hulka. Neil (Odihami tüüpi pillidel) on pikad haarad ja väike raam. Kolltveit leiab, et kuna kõik seda tüüpi parmupillid on sarnased, on põhjust arvata, et need kõik on valatud ühes ja samas vormis (Kolltveit 2006, 70–71). Tema kataloogi vaadates jääb aga silma, et pooltel Odihami tüüpi parmupillidel esineb erinevusi raami paksuses ja kohati ka laiuses. Kui näiteks Tartu Püha Maarja kalmistult pärit seda tüüpi leid (Lisa 1, nr 44) on küll sarnane ühele Hollandi parmupillile (Kolltveit 2006, kataloog nr 733), siis Pärnu Odihami tüüpi eksemplar (Lisa 1, nr 31) on jällegi sarnasem Odihami kindlusest leitud parmupillile (Kolltveit 2006, 162; kataloog 259). Seega ei ole usutav, et tegu on samas vormis valmistatud parmupillidega. Euroopas on Odihami tüüpi pille leitud Rootsist (sammas, nr 25, 95), Suurbritanniast (sammas, nr 177, 150, 232, 259, 778) ja Hollandist (sammas, nr 690–692, 733, 764, 766, 767). Leiud on dateeritud keskaega. Eesti ainus seda tüüpi dateeringuga parmupill on aga hilisemast ajast, 15.–17. sajandist. Mõlemad seda tüüpi Eesti parmupillid on säilinud täispikkuses ning nende pikkusteks on 47 ja 53 mm.

Pilt 6. Odihami tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 31).

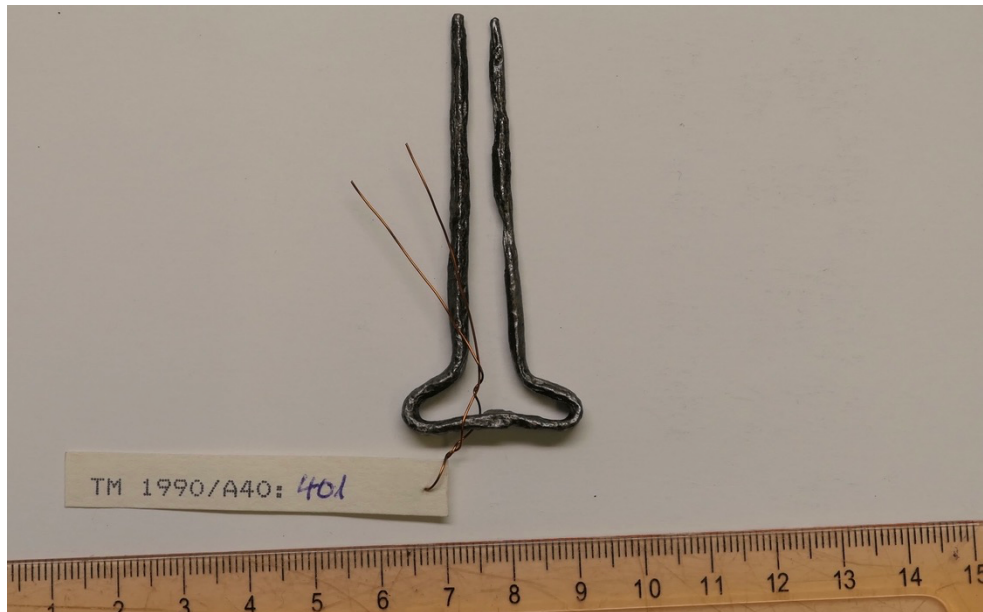
Peale nende on Eestis teada veel viis erinevat tüüpi pilli: Kufstein, Billingsgate, Nijmegen, Schauenberg ja Höxter. Kufsteini tüüp (Pilt 7) kuulub varauusaegsete parmupillide hulka (Kolltveit 2006, 64) ja see on ka Eestis dateeritud 16.–18. sajandisse (Lisa 1, nr 24). Tegu on suhteliselt ümara peaga, mis on sellegipoolest veidi ruudule sarnaneva kujuga. Pillitüübi pikkus on pigem lühike, jäädes 38–54 mm raamesse (Kolltveit 2006, 67). Eesti leiu säilinud osa on 40 mm pikk.

Pilt 7. Kufsteini tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 24).

Billingsgate tüüp (Pilt 8) on dateeritud peamiselt 14. sajandisse ja nende raam on sarnane Kranseni tüüpi pillidele (Kolltveit 2006, 57). Kui Kranseni tüüpi pillid on ovaal-kolmnurkse pea ja pikkade haaradega, siis Billingsgate tüübil on kolmnurkne peakuju ja pikad

haarad. Ainus seda tüüpi Eesti parmupill on leitud Tartust ja säilinud täispikkuses 63 mm (Lisa 1, nr 39).

Pilt 8. Billingsgate tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 39).

Nijmegeni tüüp (Pilt 9) on ümara pea ja paksu raamiga ning kuuluvad koos Odihami tüüpi parmupillidega vasesulamist parmupillide kategooriasse. Seda tüüpi pille on leitud pigem keskaja lõpust (Kolltveit 2006, 71–72). Eesti eksemplar on pärit Lehmja asulakohast ja dateeritud 16.–18. sajandisse (Lavi, Niinre 1990, 429). Pilli pikkus on 49 mm (Lisa 1, nr 25).

Pilt 9. Nijmegeni tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 25).

Schauenbergi tüüpi (Pilt 10) parmupillid kuuluvad Kolltveidi järgi juuksenõela-kujuliste eksemplaride alla. Teistest juuksenõela-tüüpi parmupillidest eristub see erilisel pikkade haarade ja üldiselt suurema peosa poolest. Seda tüüpi Euroopa pillide dateeringud jäävad keskaja piiresse – 13. sajandi II pool kuni 16. sajand (Kolltveit 2006, 63). Eestis pole ainuke leid Tartust täispikkuses säilinud (Lisa 1, nr 40).

Pilt 10. Schauenbergi tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 40).

Ainuke Höxteri tüüpi (Pilt 11) parmupill avastati Tallinnast Tatari tänavalt (Lisa 1, nr 4) ja see on dateeritud 17.–18. sajandisse (Heinloo 2020, 217). Tegu on parmupillidega, mis on sarnaselt Pärnu tüüpi pillidele kiiluga kinnitatud keelega. Erinevalt Pärnu tüübist on aga Höxteri tüüpi pillid ümara peosaga. Pill on 56 mm pikk.

Pilt 11. Höxteri tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 4).

Veel on üks pill (Lisa 1, nr 1), mille puhul puudub Kolltveidi tüpoloogias täpne vaste, kuid millele sarnaseid on Euroopast leitud kolm. Kolltveidi järgi on neil kolmel, ja seega ka Eesti pillileiul, suur sarnasus Kuusisto juuksenõela-tüübiga (Kolltveit 2006, 62), millel on kõigist parmupillitüüpidest proportsionaalselt pikimad haarad. Kuusisto tüüpi parmupillidega aga tegu pole. Nimelt on need kolm (minu kataloogi omaga koos neli) valmistatud omapäraste meetoditega (tutvustan ülejäärgmises lõigus). Pillid on leitud Novgorodist (Venemaa), Uppsalast (Rootsi) ja Trondheimist (Norra) (Kolltveit 2006, 61) ning neile sarnane Eesti eksemplar Otepäält. Uurimistöö käigus selgus nimelt, et lisaks juba varem publitseeritud ja teadaolevale Otepäält pärit Kranseni tüüpi pillile (Lisa 1, nr 2; Tõnurist 1996, 115; Kolltveit 2006, 56) on sealt teada veel üks eksemplar (Lisa 1, nr 1). Selle Otepäält leitud pilli sarnasused Novgorodi, Uppsala ja Trondheimi pillidega ilmnevad nii pikliku raami ja väikese peaosa kui ka raamist välja ulatuva keele olemasolul (mis teistel Eesti parmupillileidudel pigem puudub). Edaspidi nimetan seda tundmatut tüüpi parmupilli Otepää tüübiks (Pilt 12).

Pilt 12. Otepää tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 1).

Novgorodist leitud parmupill on dateeritud 14. sajandisse (Kolltveit 2006, 169; kataloog nr 295), Trondheimi leid ajavahemikku 1497–1532 (samam, 141; kataloog nr 147) ja Uppsala oma 13. sajandisse (samam, 137; kataloog nr 122). Otepää parmupillile nii kindlat dateeringut pole võimalik anda, kuna sealne leiuaines on segatud. Arheoloog Ain Mäesalu hinnangul võib pill pärineda 13. sajandist kuni 15. sajandi alguseni (kirjavahetus Ain

Mäesaluga 2024). Eesti leid kuulub seega samasse aega Uppsala ja Novgorodi pillidega ja on Trondheimi omast varasem.

Otepää parmupill sarnaneb raami paksuse poolest enim Uppsala leiule ning keele ja läbilõike kuju poolest Trondheimi leiule. Nimelt on raami läbilõige üsnagi paks (Kolltveit 2006, 62). Keel on parmupillil peenike, nagu ka Trondheimi pillileiul. Otepää leidu eristab neist teistest selle raami üldine kuju. Nimelt sarnaneb see küll Uppsala leiule sellega, et nii pea kui ka haarade ristlõike osa on samasugused, kuid erinevus on läbilõikes, mis on Uppsala leiu puhul ristkülikukujuline ja Otepää omal rombikujuline. Trondheimi ja Novgorodi pillide puhul on aga läbilõige peaosa ja haarade vahel erinev, olles peaosas pigem ruudukujuline ja haarade puhul rombikujuline.

Lisaks eelnenutele on veel üks pill, mis jäi ebamäärase kuju tõttu määramata (Pilt 13; Lisa 1, nr 17).

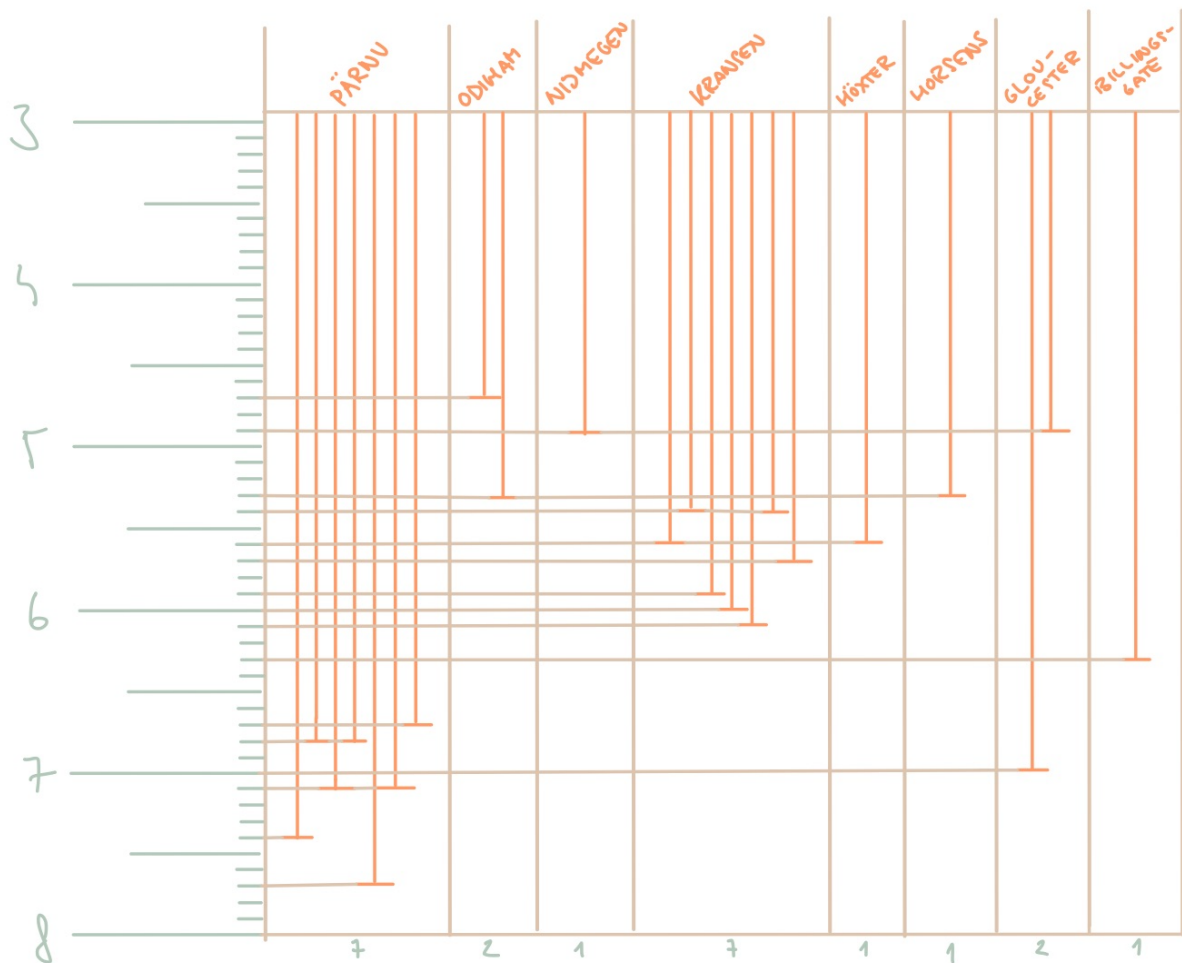
Pilt 13. Määramata parmupill (Lisa 1, nr 17).

2.3 Tüüpide arvukus, mõõtmed, materjal ja keeled

Tallinnas esineb Pärnu (Lisa 1, nr 3, 5, 8, 14), Gloucesteri (samas, nr 15, 16, 18), Kranseni (samas, nr 6, 7) ja Horsensi (samas, nr 9–13) tüüpi parmupille ja üks, mida pole võimalik liigitada. Piritalt on leitud Pärnu (samas, nr 19, 21) ja Gloucesteri (samas, nr 20) tüüpi pille. Tartus on esindatud Schauenbergi (samas, nr 40), Kranseni (samas, nr 38, 41–43), Billingsgate (samas, nr 39) ja Odihami (samas, nr 44) tüüpi parmupillid. Pärnust on leitud Gloucesteri (samas, nr 29), Pärnu (samas, nr 30) ja Odihami (samas, nr 31) tüüpi parmupille

ning Viljandist Pärnu (sammas, nr 34) ja Kranseni (sammas, nr 33) pille. Paidest on leitud Pärnu tüüpi parmupill (sammas, nr 26) ning Otepäält on leitud Kranseni (sammas, nr 2) ja Otepää tüüpi (sammas, nr 1) parmupillid. Lehmjast on leitud Gloucesteri (sammas, nr 22, 23), Nijmegen (sammas, nr 25) ja Kufsteini (sammas, nr 24) tüüpi parmupillid. Lihulast on leitud kolm (sammas, nr 35–37) Kranseni tüüpi parmupilli ning Kuressaarest (sammas, nr 28) ja Palamuselt (sammas, nr 32) Pärnu tüüpi parmupillid.

Täispikkuses säilinud parmupille on kataloogis 22 (Joonis 1) ehk pooled kataloogis olevatest pillidest on pikkuse poolest omavahel võrreldavad. Kõige pikemateks parmupillideks on Pärnu tüüpi parmupillid ja kõige lühemad on Odihami ja Nijmegeni tüüpi parmupillid. Enim täispikkuses säilinud parmupille on Pärnu ja Kranseni tüüpi. Kataloogis on kumbagi tüüpi parmupille 11 ja huvitaval kombel on mõlemaid täispikkuses säilinud sarnane arv ehk seitse, st kokku 14 (22-st) ehk enamus täispikkuses säilinud parmupillidest. Üldiselt jäävad pikkused vahemikku 47–77 mm. Pillide üldpikkus ei aita aga määrata ajalist dateeringut. Selleks tuleb võrrelda pilli peaosa ja haarade pikkusi ja nende omavahelist suhet. Kolltveit on leidnud, et algselt levisid väikesema peaosa ja pikemate haaradega pillid ning hiljem suurema peaosa ja lühemate haaradega pillid (Kolltveit 2006, 53).

Joonis 1. Täispikkuses säilinud parmupillide tüübid ja nende pikkused.

Eristada saab rauast ja vasesulamist valmistatud parmupille. Eestist kuulub enamus leide rauast parmupillitüüpide alla, nendeks on Pärnu, Kranseni, Gloucesteri, Horsensi, Kufsteini, Billingsgate'i, Schauenbergi ja Höxteri tüübid. Vasesulamist valmistatud tüüpe on Eestis kaks – Odiham (Lisa 1, nr 31, 44) ja Nijmegen (samas, nr 25). Kuna aga selle bakalaureusetöö raames polnud võimalik välja selgitada leidude materjali, tuleb nende parmupillide materjali määramisel usaldada Kolltveidi tüpoloogiat. Seega on Eesti kataloogis 41 rauast ja kolm vasesulamist valmistatud parmupillileidu. See läheb kokku Kolltveidi raamatus välja toodud arvudega, sest Euroopas on samuti vasesulamist valmistatud pille oluliselt vähem kui rauast valmistatud eksemplare (Kolltveit 2006, 97).

Keeled olid ilmselt rauast, kas sepistatud või metallilehest lõigatud. Vasesulamist parmupillidel oli samuti rauast keel. Seda seetõttu, et raud on paindum materjal, mis tegigi sellest ilmselt parima materjali keele jaoks (Kolltveit 2006, 27). Arheoloogilistel leidudel on keel enamasti halvasti säilinud (ühelgi ei ole täispikkuses säilinud), mis teeb nende uurimise keeruliseks. Poolikud ja puuduvad keeled ei pruugi aga tähendada, et tegu on vaid peale

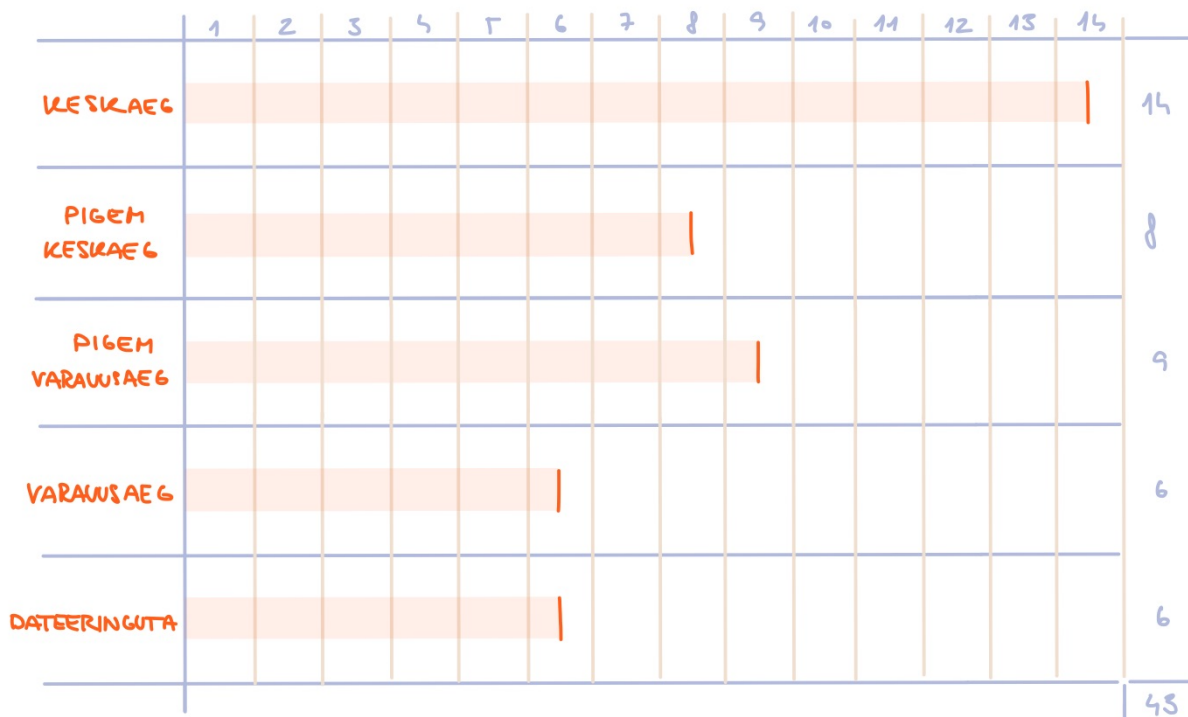
mahajätmist toimunud keele hävimisega. Nimelt võidigi pill ära visata peale keele murdumist ehk kui kusagilt leitakse täispikkuses keelega parmupill, on veel mängitav ese juhuslikult kaotatud või seda pole üldse mängitud. Keeled võivad murduda pillimängu käigus, sest need teevad kõige rohkem “tööd”. Pille, mille keel on keskelt katki, on kataloogis kuus (Lisa 1, nr 1, 3, 9, 26, 30, 32). Lühem keelejupike on aga säilinud viiel pillil (Lisa 1, nr 14, 19, 20, 28, 38).

3. Eesti parmupillid – dateeringud ja kontekstid

3.1 Eesti parmupillide dateerimise alused ja jaotused

Kataloogis on igal parmupillileiul võimalikult täpne dateering, kuid siin alapeatükis on perioodid lihtsustatud keskaegseteks, pigem keskaegseteks, varauusaegseteks ja pigem varauusaegseteks. Peale nende on veel kahe nimetatud perioodi üleminekut (keskaja lõpp-uusaja algus) tähistav kategooria ja kindla dateeringuta (segatud kihist leitud, nt 13.–18. saj) parmupillid. “Pigem” tähendab, et dateering on laiem kui üks kindel periood, kuid kaldub siiski rohkem kas keskaega või varauusaega. Eesti keskaeg algab 13. sajandiga ja lõpeb 16. sajandi II poolega ning varauusaeg lõpeb 18. sajandiga.

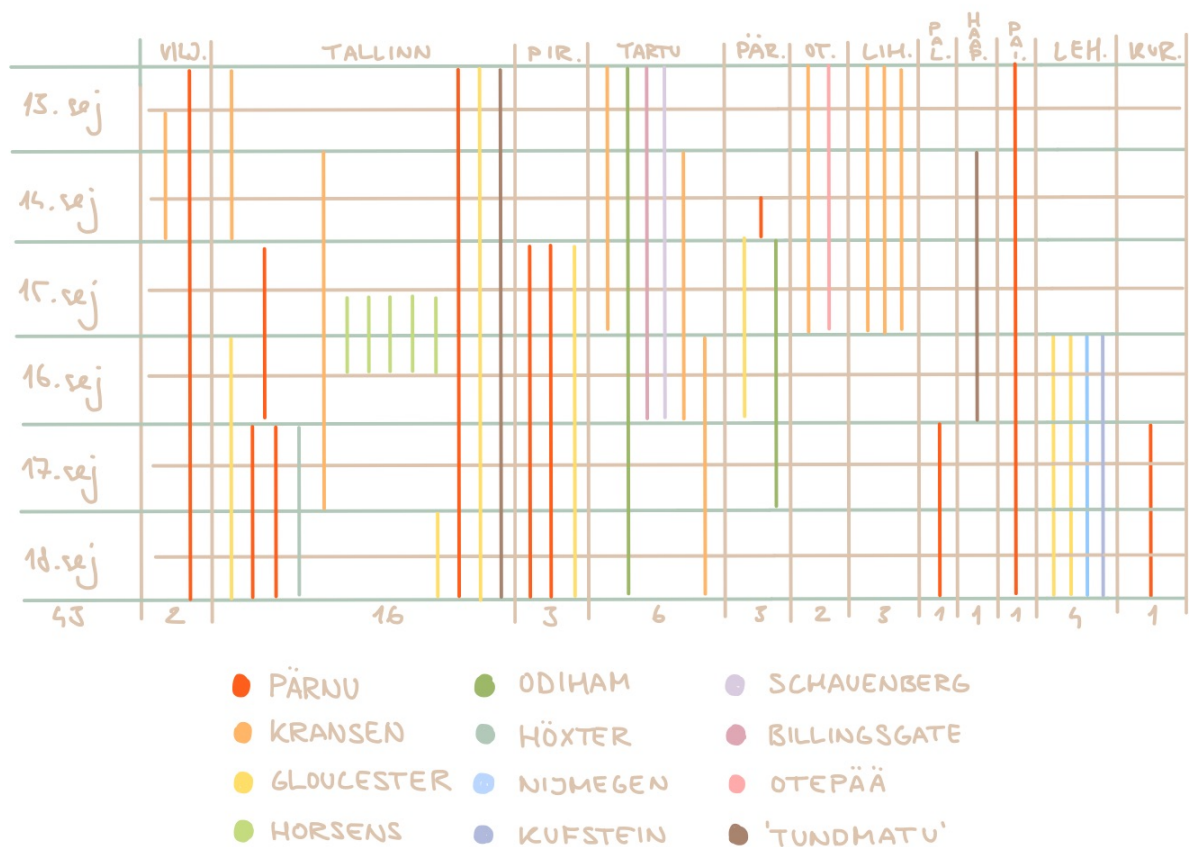
Ainult keskaega dateeritud parmupille (Joonis 2) on kataloogis 14 (Lisa 1, nr 1, 2, 7, 9–13, 30, 33, 35–37, 43) ja pigem keskaega dateeritud pille kaheksa (Lisa 1, nr 6, 8, 27, 29, 31, 39–41). Üksnes varauusaega dateeritud pille on kataloogis kuus (Lisa 1, nr 3, 4, 5, 15, 28, 32) ja pigem varauusaega dateeritud pille üheksa (Lisa 1, nr 18–25, 42). Kindla dateeringuta pille on seitse (Lisa 1, nr 14, 16, 17, 26, 34, 38, 44).

Joonis 2. Üldistatud dateeringud ja parmupillide arvukus Eestis.

Enim levinud on Pärnu ja Kranseni tüüpi parmupillid, mis on dateeritud nii keskaega kui ka varauusaega. Pärnu tüüpi parmupille kindlalt keskaegse dateeringuga on teada Pärnust

(Lisa 1, nr 30) ning pigem keskaegne on leitud Tallinnast (Lisa 1, nr 8). Kindlalt varauusaega dateeritud Pärnu tüüpi parmupille on leitud Tallinnast (samas, nr 3, 5) ja Palamuselt (samas, nr 32) ning pigem varauusaega dateeritud pillid on leitud Pirita kloostri alalt (samas, nr 19, 21). Pillid, mida pole võimalik dateerida, on Tallinnast (samas, nr 14), Viljandist (samas, nr 34) ja Paidest (samas, nr 26). Kindlalt keskajast pärinevaid Kranseni tüüpi parmupille on leitud Viljandist (samas, nr 33), Tallinnast (samas, nr 7), Tartust (samas, nr 43), Otepäält (samas, nr 2) ja Lihulast (samas, nr 35–37) ning seda tüüpi ja pigem keskaega dateeritud pill on leitud Tartust (samas, nr 41). Pigem varauusaega dateeritud Kranseni tüüpi parmupill on leitud vaid Tartust (samas, nr 42). Seega on mõlemad Eesti levinumaid parmupillitüüpe leitud nii keskajast ja ka varauusajast, kuid keskajast on rohkem Kranseni tüüpi ja varauusajast on rohkem Pärnu tüüpi leide (Joonis 3).

Joonis 3. Parmupillid (värvilised jooned), nende tüübid ning levik Eestis.

Keskmiselt esinevateks parmupillitüüpideks on Gloucester, Horsens ja Odiham. Pigem keskaegne Gloucesteri pill on pärit Pärnust (Lisa 1, nr 29), varauusaegne Tallinnast (samas, nr 15) ning pigem varauusaegsed pillid Piritalt (samas, nr 20), Tallinnast (samas, nr 18) ja Lehmjast (samas, nr 22, 23). Kindla dateeringuta Gloucesteri tüüpi pill on leitud Tallinnast

(sammas, nr 16). Horsensi tüüpi pillid on leitud kõik hiliskeskaegsest Tallinna eeslinna prügiladestusest (sammas, nr 9–13) Jahu tänava piirkonnas (vt ptk 2.2). Odihami tüüpi pillid on leitud Pärnust (sammas, nr 31) ja dateeritud keskaega ning Tartust (sammas, nr 44), kindla dateeringuta. Seega on Eestis keskmiselt levinud parmupillitüübid samuti enam-vähem ajastute vahele jagunenud, seitse neist pigem keskajast ja viis pigem varauusajast.

Kõige harvem esinevad parmupillitüübid Eestis on Billingsgate', Nijmegeni, Kufsteini, Schauenbergi, Höxteri, Otepää ja määramatut tüüpi pillid. Billingsgate (Lisa 1, nr 39) ja Schauenbergi (sammas, nr 40) tüüpi parmupillid on leitud Tartust ja dateeritud pigem keskaega. Nijmegeni (sammas, nr 25) ja Kufsteini (sammas, nr 24) tüüpi parmupillid on teada Lehmjast ja need on pigem varauusajast. Höxteri tüüpi parmupill (sammas, nr 4) on varauusaegsest Tallinnast. Tallinnast on leitud ka määramatut tüüpi parmupill (sammas, nr 17), millel kindlat dateeringut pole. Otepää tüüpi (sammas, nr 1) keskaegne parmupill on Otepäält. Ehk kõige vähem levinud parmupillitüübid, sarnaselt rohkem levinutele, on jagunenud üle kesk- ja varauusaja, kolm neist dateeritud (pigem) keskaega ja neli (pigem) varauusaega.

3.2 Kontekstid

Põhja-Euroopa, sh Baltikumi parmupillide leviku all kirjeldab Kolltveit, et enamus Skandinaavia pillileidudest on keskaegsetest linnustest, kloostritest ja linnadest. Nimelt on need keskaegsed pillid enim levinud Rootsis ja Taanis (Kolltveit 2006, 76). Norrast on leitud pigem vara- ja uusaegseid pille ning seda keskustevälistelt aladelt (sammas). Euroopas üldiselt on parmupillileiud samuti enamasti linnalisse konteksti kuuluvad, vähem on neid maapiirkondadest ning seejärel kloostritest (sammas, 97).

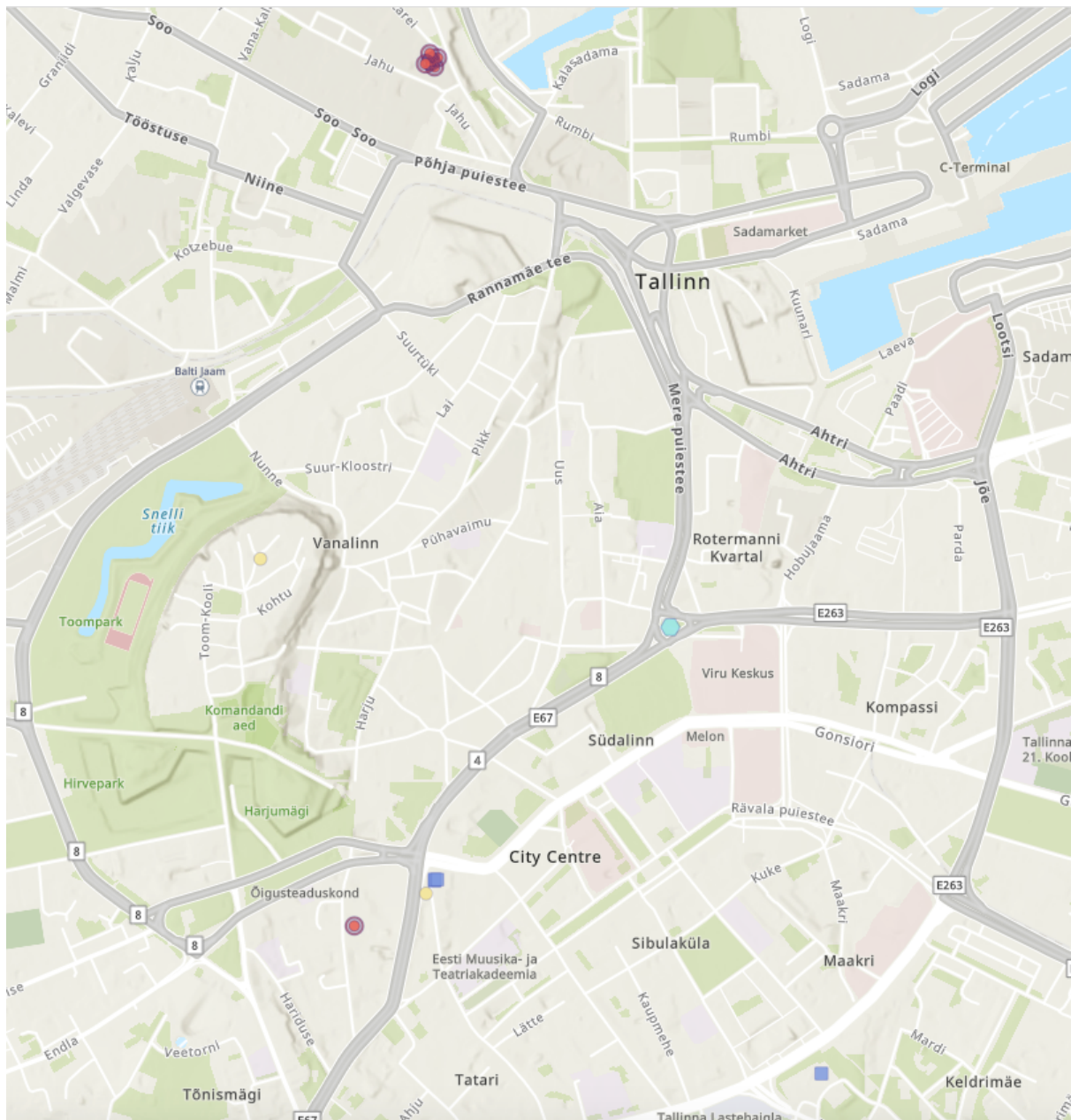
Eestist on leitud (pigem) keskaegseid pille 21 ja (pigem) varauusaegseid 15. Seega võib öelda, et sarnaselt Skandinaaviale on Eesti parmupillileiud pigem keskaegsed kui varauusaegsed. Seevastu tuleb esile erinevus Eesti ja Skandinaavia linnadest ja maapiirkondadest leitud parmupille võrreldes. Erinevalt eelnevalt välja toodud Skandinaavia näidetest on Eestis varauusajal linnades parmupille rohkem leitud kui maapiirkondades.

Keskaegsetest ja varauusaegsetest parmupillide leiukohtadest on linnad/alevid Tallinn, Tartu, Pärnu, Lihula, Kuressaare, Haapsalu ja Paide. Osad leiukohad jäid küll linnamüüri piiratud alast välja ja seostuvad eeslinnade ja linnast pärit prügi ladestamise aladega (näiteks Jahu tn prügil Tallinnas; Lisa 1, nr 9–13), ent loen siiski linnakultuuri esindavateks kontekstideks. Linna kontekstist on parmupille kokku 33. Enim leide on Tallinnast – kokku 16,

neist viis vanalinna külje alt Roosikrantsi (Lisa 1, nr 7) ja Tatari tänavalt (sammas, nr 3–6), viis Jahu tänavalt, neli Härjapea eeslinnast (sammas, nr 14–17) ja üks Toompealt (sammas, nr 8). Tallinnale järgneb arvukuselt Tartu linn (sammas, nr 38–44). Pärnust (sammas, nr 29–31) ja Lihulast (sammas, nr 35–37) mõlemast on leitud kolm pilli, Viljandist kaks (sammas, nr 33, 34). Kuressaarest (sammas, nr 28) ja Paidest (sammas, nr 26) mõlemast on aga üks parmupill.

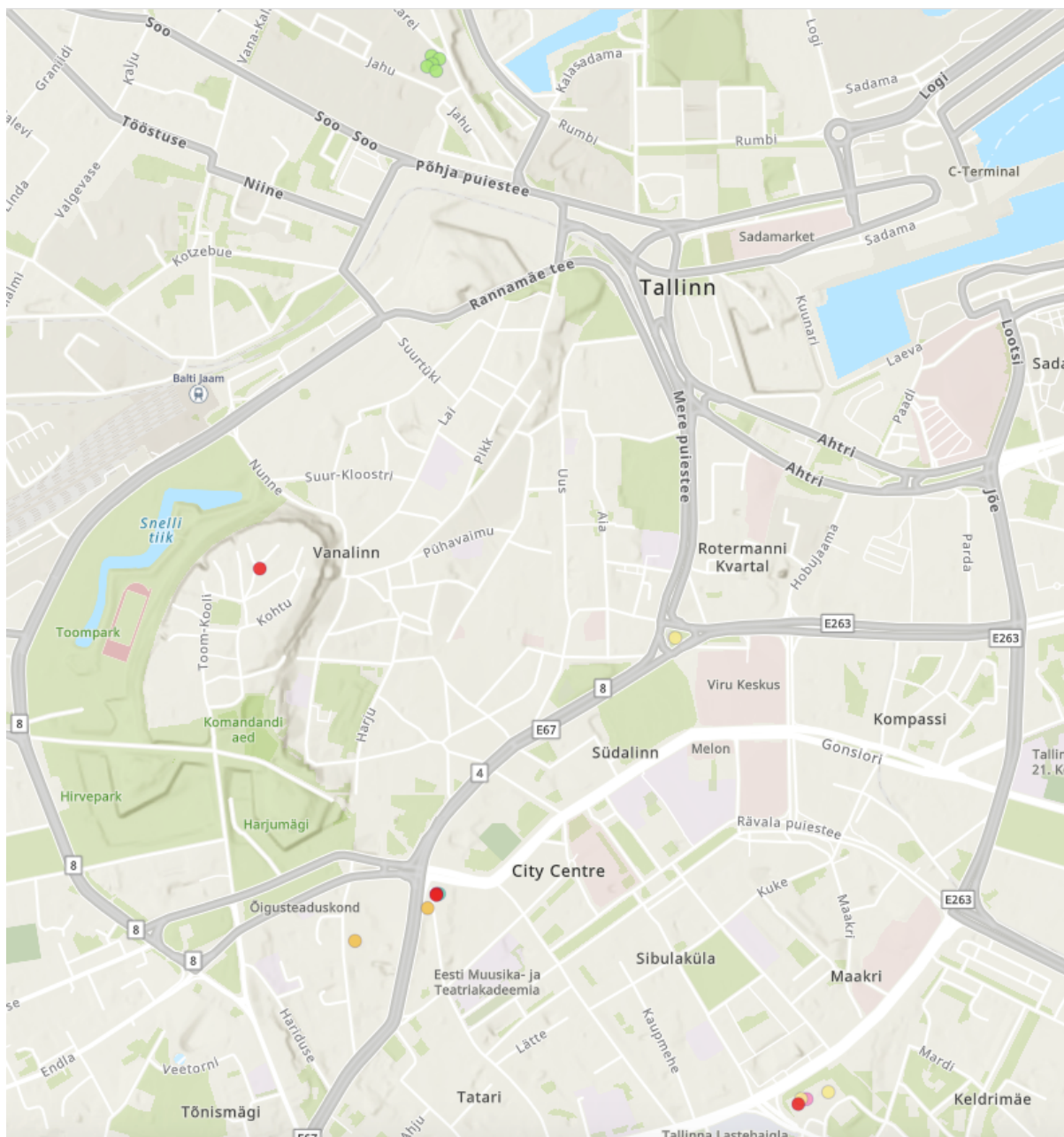
Tallinnast on leitud kuus kindlalt keskaegset, kaks pigem keskaegset, üks pigem varauusaegne ja neli kindlalt varauusaegset parmupilli. Kolm on kindla dateeringuta. Tartust on leitud üks kindlalt keskaegne ja kolm pigem keskaegset parmupilli ning üks pigem varauusaegne eksemplar. Üks parmupill on kindla dateeringuta. Pärnust on leitud ainult üks kindlalt keskaegne pill. Teised kaks pilli on pigem keskaegse ning keskaegse ja varauusaja vahelise dateeringuga. Viljandist on teada üks ja Lihulast kolm kindla keskaegset leidu. Paide parmupill on kindla dateeringuta ja Haapsalu ese on pigem keskaegne. Kuressaarest leitud parmupill on dateeritud kindlalt uusaega.

Tallinna parmupillileiud on enamuses ilmselt linnast pärit prügiladestustest – Tatari tänav 1 (Lisa 1, nr 3–5), Tatari tn 2 (sammas, nr 6), Jahu tänavalt (sammas, nr 9–13) ja Härjapea eeslinnast (sammas, nr 14–17). Eluasemete piirkonnast on vaid Toompea leid (sammas, nr 8). Tatari tänavalt on leitud üks Kranseni, üks Höxteri ja kaks Pärnu tüüpi parmupilli. Esimene on dateeritud pigem keskaega (Tatari 2) ning teised varauusaega (Tatari 1). Roosikrantsi tänavalt on Kranseni tüüpi parmupill, mis on dateeritud keskaega (Lisa 1, nr 7). Härjapea eeslinnast on leitud üks Pärnu (sammas, nr 14), üks tundmatu (sammas, nr 17) ja kaks Gloucesteri tüüpi (sammas, nr 15–16) parmupilli. Kõiki peale ühe Gloucesteri tüüpi parmupilli (mis on dateeritud uusaega) pole võimalik dateerida. Toompea parmupill on Pärnu tüüpi ja dateeritud varauusaega (sammas, nr 8) ning Jahu tänava Horsensi tüüpi parmupillid on dateeritud hiliskeskaega (sammas, nr 9–13). Varauusaega on dateeritud ka tõenäoliselt vanalinna piirkonnast täpsema leiukontekstita Gloucesteri tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 18, dateering MUIS-ist).

Kaart 1. Parmupillileidude dateeringud Tallinnas (kaart ArcGis-is)

Punane ring – kindlalt keskaeg; kollane ring – pigem keskaeg; helesinine kuusnurk – pigem varauusaeg; sinine ruut – kindlalt varauusaeg

Kaart 2. Parmupillileidude tüübid Tallinnas (kaart ArcGis-is), värvilegend vt joonis 3.

Tartu parmupillileiudest on Riia eeslinna alale jäävalt Kүүni tänavalt erinevatel aastatel leitud viis parmupilli. Kolm neist on dateeritud pigem keskaega ja on Kranseni (samas, nr 41), Schauenbergi (samas, nr 40) ja Billingsgate (samas, nr 39) tüüpi. Neljas, Kranseni tüüpi on dateeritud pigem varauusaega (samas, nr 42). Kүүni ja Vanemuse tänava nurga krundilt leitud parmupill on Pärnu tüüpi ja dateeritud keskaega (samas, nr 43). Linnamüürist seespool asuvalt Maarja kalmistult ja Lossi tänavalt on teada vastavalt Odihami (samas, nr 44) ja Kranseni tüüpi (samas, nr 38) parmupillid, ent need on kindla dateeringuta.

Pärnus leiti Pärnu tüüpi parmupillileid koos 14. sajandi lõpu Tallinna *artigiga* söestunud põrandalt ja see on ka linna varaseim eksemplar (Tamla 1992, 290; Lisa 1, nr 30). Pärnus on 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi algul ehitatud Püha Johannese kiriku alalt saadud üks Odihami tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 31). Kirikust varasem kultuurkiht on aga pärit 15. sajandi linnaelanike hoonest (Tamla 1998, 8–9). Pärnust on veel leitud ka üks Gloucesteri tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 29), mis on dateeritud pigem keskaega (Tamla 1998, 16–17). Lihulast on teada kolm pilli, kõik Kranseni tüüpi ja kõik dateeritud keskaega (Lisa 1, nr 35–37). Tegemist on kaevandiga, kust leiti keldreid ja suurema hoone vundament (Mandel 1998, 56).

Ülejäänud väikelinnadest ja alevitest on teada vaid üksikuid parmupille. Kuressaarest leitud Pärnu tüüpi parmupill on pärit linnuse keskaegsest vallikraavist, mis aeti täielikult kinni ilmselt 18. sajandi II poolel. Sealsed täitepinnase kaasleiud on dateeritud 17.–18. sajandisse (kirjavahetus Garel Püüaga; Lisa 1, nr 28). Viljandi Kranseni tüüpi parmupill on leitud sealse Jaani kiriku kõrvalt kommunikatsioonitrassi ehituse käigus ja dateeritud „tõenäoliselt 13. sajandi II poolde või 14. sajandisse“ (Tamm, Valk 1991; Lisa 1, nr 33). Paidest leitud parmupilli pole võimalik dateerida, kuna kaevatud Keskväljak 14 hoone eest oli Pärnu tüüpi parmupill ainus leid (Tvauri 2015, Lisa 1, nr 26). Haapsalust leitud parmupillile pole olnud võimalik tüüpi määrata, kuid see on dateeritud pigem keskaega (samas, nr 27).

Linnuse konteksti kuuluvad Otepää parmupillid. Ühe neist olen ise määranud Otepää tüüpi parmupilliks (Lisa 1, nr 1) ja teine on Kranseni tüüpi (samas, nr 2). Nagu eespool välja toodud, on Otepää linnuse leiuaines segatud ja seega on sealsed parmupillid dateeritud 13.–15. sajandi algusesse (kirjavahetus Ain Mäesaluga). Kloostritest on Eestis parmupille leitud vaid kolm (Lisa 1, nr 19–21), kõik need on Pirita kloostri alalt ning on Pärnu (Lisa 1, nr 19, 21) ja Gloucesteri tüüpi (samas, nr 20). Leiud on dateeritud „kloostriperioodist tänapäevani“ (Tamm 1981, 423). Andres Tvauri pakkus, et need pärinevad pigem ajast peale kloostri kasutust (suuline vestlus märtsis 2024). Välistada ei saa siiski ka võimalust, et need kuulusid kloostriperioodi ajal mõnele kloostritöölisele. Kolltveit on samuti tõstatanud küsimuse: kas kloostrites mängisid parmupilli tõesti mungad ja nunnad või oli tegu külaliste pillidega? Sarnaselt arutelule Pirita parmupillide üle, leidis Kolltveit, et oleks veider, kui munkadel ja nunnadel oleks olnud lubatud parmupilli mängida (Kolltveit 2006, 99–100).

Maa-asulatest on parmupillileidude poolest esindatud vaid Lehmja. Seal on leitud neli parmupilli ja need on kõik pigem varauusaegse dateeringuga. Neist neist kaks on Gloucesteri tüüpi (Lisa 1, nr 22, 23) ja teised kaks parmupilli on Kufsteini (samas, nr 24) ja Nijmegeni

(samas, nr 25) tüüpi. Leiumaterjali põhjal ja arutluse käigus Andres Tvauriga sai järeldatud, et Lehmjas võis linnaliku materjali põhjal oletada, et seal asus ilmselt kõrts (suuline vestlus Andres Tvauriga märtsis 2024). Kindla kontekstita Pärnu tüüpi juhuleid on Viljandi Suusahüppemäelt ja Palamuse kalmistult. Viljandi suusahüppemäe leid on kindla dateeringuta (Lisa 1, nr 34) ja Palamuse leid on varauusajast (samas, nr 32).

3.3 Järeldused

Praeguse uurimisseisu juures tundub tõenäoline, et parmupillid ja nendel musitseerimise oskus on tõenäoliselt Eesti alale saabunud lääne poolt. Need levisid mujalt Euroopast ilmselt koos muu materiaalse kultuuri ja sisserändajatega peale vallutust 13. sajandi alguses ja oluline roll võis olla kaubandusel. Nimelt on neid leitud peamiselt linnadest ja linnustest, kuhu koondusid sisserändajad ja uus materiaalne kultuur. Kui keraamika Eestisse leviku puhul on arvatud näiteks, et see on jõudnud sihtkohta kas kaubanduslikul eesmärgil või kellegi isikliku omandina (Russow 2006, 199), siis võib pakkuda, et ilmselt on nii ka parmupillidega.

Siinkohal on oluline välja tuua, et Soome leiumaterjal võimaldab teistsugust tõlgendust. Seal on kõige rohkearvulisem ja varaseim pill juuksenõela-tüüpi, mida on Lääne-Euroopast vähe leitud (Kolltveit 2006, 76). Sellega ühes tekib kahtlus, et Läänemere regiooni kirdeossa saabus parmupill mujalt, näiteks ida poolt. Kuna juuksenõela-tüüpi parmupille on peetud üheks Euroopa varaseimaks tüübiks, siis toetab see asjaolu teooriat, et parmupillid võisid levida Euroopasse Läänemerd pidi ja Kirde-Euroopa kaudu (Kolltveit 2009, 55). Üldiselt on laiemat pilti vaadeldes jõutud järelduseni, et varauusajal liikus Euroopa parmupillide leviku raskuspunkt Lääne- ja Lõuna-Euroopasse (Kolltveit 2006, 84) ehk ilmselgelt pidi see varasemalt olema kusagil mujal. Seda kinnitavad ka Eesti leiud, mida on varauusajast vähem ja keskajast rohkem. Selline teadmine toetab teooriat parmupilli levikust Euroopasse Kirde-Euroopa kaudu 13. sajandil või varem. Sel juhul peaks aga ka Eestisse jõudmise teekond olema teistsugune ja meil peaks siin esinema sarnaselt Soomele varasemaid pille. Sellegipoolest jään Euroopasse leviku puhul erapooletuks ja loodan, et edaspidised leiud annavad selles selgust.

Eestis on enamus parmupille leitud linnadest ja alevitest või nende ümbrusest (Tallinn, Tartu, Pärnu, Viljandi, Lihula, Kuressaare, Paide), samuti kloostritest (Pirita) ja linnustest (Otepää). Maa-asulatest saab esile tõsta vaid Lehmja. Parmupillide leidude levik võib peegeldada aga ka rahvaarvu tihedust teatud kohas (Kolltveit 2006, 76) ehk mida arvukamalt

rahvast elab koos, seda rohkem kasutatakse parmupille ja seda rohkem neid kaotatakse. See tuleneb ilmselt aga ka arheoloogiliste uuringute tihedamast esinemisest linnades kui neist väljaspoole jäävatel aladel.

Parmupillide levikut Euroopas on põhjendatud mitmel viisil: tehnika leviku ja inimeste liikumiste kaudu, innovatsiooni peegeldusena või armastusega burdoonilist tüüpi muusikamoe vastu. Parmupill võis moe-esemena levida erinevate rahvarühmade hulgas erineval kujul ehk erinevate pillitüüpidenä. Näiteks tõi Kolltveit välja, et Pärnu ja Höxteri tüüpi pillid võisid olla levinumad meremeeste hulgas (Kolltveit 2006, 89). Parmupill võib aga rohkemgi olla seotud helimoega. Nimelt oli Kolltveidi sõnul keskajal heli- ja muusikamoeks burdoonilisus ning pillid, mis levisid, olid valmistatud eriliste burdooniliste helide tekitamiseks mõeldud lisade või keeltega, näiteks torupill või rataslüüra (samas, 89). Kõik need põhjused võisid suuremal või vähemal määral olla piirkonniti erinevad, seda nii Põhja-Euroopa, Baltikumi kui ka Eesti piires.

Norras on parmupillide leviku uurimise tulemusena pakutud, et varauusajal levisid parmupillid talurahva sekka (Recupero 1029, 94–95). Nimelt oli Norra, erinevalt Rootsist ja Taanist, põhiliselt pigem talurahvalik ja seal on arvukamalt parmupille maapiirkondadest peale keskaega. Itaalias on samuti dateeritud parmupillide aina tavalisem kujutamine talurahva kätes 16. sajandil (Recupero 2019, 94–95) ja seegi võib viidata pilli laiemale levikule külades. See peegeldab ka Eesti leiuainest, kus maapiirkondadest (nt Lehmja, Palamuselt) leitud parmupillid on pigem varauusaegsed. Ilmselt levis Eestis parmupill ja selle mängimine talurahva hulka linnade või mõisate kaudu kaudu.

Pillitüüpe ja dateeringuid võrreldes leidsin, et Eestis on pigem keskaegsed parmupillid Kranseni, Schauenbergi, Billingsgate ja Otepää tüübid. Horsensi tüüpi pillide dateeringud jäävad Eestis hiliskeskaega. Pigem varauusaegsete hulgas on Gloucesteri, Höxteri, Nijmegeni ja Kufsteini tüübid. Eraldi võib esile tuua Kranseni ja Pärnu tüübid, mida on leitud nii keskajast kui ka varauusajast. Need tüübid on Eestis kõige arvukamad. Üks näide pillist, mis on levinud Eestis hiljem kui Euroopas, on Pärnust leitud Odihami tüüpi parmupill (Lisa 1, nr 31). Peale selle jääb näiteks Pärnu ja Kranseni tüüpi parmupillide ajaline levik Euroopas lühemaks kui Eestis. Pärnust leitud Gloucesteri (Lisa 1, nr 29) ja Lehmjast Kufsteini tüüpi (samas, nr 24) parmupillid on varasemad, kui sama tüüpi mujalt Euroopast leitud parmupillid (Kollveit 2006, 54). Võimalik, et Eesti leidude kontekstipõhised dateeringud on ebatäpsed ja vajavad ülevaatamist.

Pärnu tüüpi pillide kõige arvukam leiukoht on Eesti. Nende vähesuse ja sarnasuse tõttu arvas Kolltveit, et need on valmistatud ühes kohas (Kolltveit 2006, 68). Seega on Pärnu tüüp Eesti alale väga omane ja ei saa välistada ka võimalust, et neid on siin või kusagil naabermaades valmistatud. Suurlinnavälised parmupillid ongi enamasti Pärnu tüüpi pillid (Kuressaare, Palamuse, Paide). Selle põhjal ei saa aga järeldusi teha linnades ja maapiirkondades erinevate tüüpide leviku kohta, sest seda tüüpi pill on ka Tallinnas arvukaim parmupillitüüp. Pärnu tüüpi pillileiud koonduvad peamiselt Põhja- ja Lääne-Eestisse. Leviku keset ei saa aga pakkuda näiteks Kranseni tüüpi parmupillidele, mille kontsentratsioon jaguneb Tartu ja Lihula vahel.

Käesolevas töös tõin välja ja andsin Otepäält leitud seni määramata tüüpi parmupillile nimetuse. Otepää tüüpi parmupilli näol on tegu Eestis ja üldse Euroopas suhteliselt ainulaadse pilliga, mis võib tulevikus avada teema uurimisel veelgi uusi uksi. Seni Otepäält leitud Kranseni tüüpi pill oli siiani arvatud Eesti vanimaks, kuid selle töö raames põhjendasin, miks nii ei ole. Eesti vanimaks parmupillileiuks nimetaksin selle asemel hoopis varem mainitud Viljandi Jaani kiriku kõrvalt leitud samuti Kranseni tüüpi parmupilli, mis on dateeritud 13. sajandi II poolde ja 14. sajandisse.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö eesmärk oli luua ülevaade Eesti parmupillileidudest ning arutleda selle üle, millised tüübid, millal ja kus levisid. Selleks koostasın kataloogi (Lisa 1), kuhu kogusin andmed 44 seni teadaoleva parmupillileiu kohta. Neist enamuse ehk 43 puhul on teada dateering ja 42 on illustreeritud fotodega. Töös tutvustan ja võrdlen parmupillide tüüpe, dateeringuid, mõõtmeid, kontekste ja materjale. Kasutasın G. Kolltveidi üle 800 Euroopa leiul põhinevat tüpoloogiat. Tema kirjeldatud 21-st parmupillitüübist esineb Eestis kümme. Lisaks annan ülevaate parmupillide ajaloost, levikust ja materjalist mujal maailmas.

Eesti levinuimad parmupillid on Pärnu ja Kranseni tüüpi. Neist kõige erilisemad on Pärnu tüüpi parmupillid oma kuju ja ehituse poolest, samuti on neil Eestis (võrreldes teiste parmupillitüüpidega) laialdane levik. Lisaks seda ja Kranseni tüüpi parmupillidele esineb Eestis ka Gloucesteri, Horsensi, Odihami, Nijmegeni, Billingsgate, Kufsteini ja Schauenbergi tüüpi parmupille. Veel on kataloogis üks parmupill, mille nimetasın Eesti leiukoha põhjal Otepää tüübiks ning kaks pilli, mida polnud võimalik määratleda.

Seni Eesti vanimaks parmupillileiuks peetud Otepää parmupillileid ei pruugi tegelikult olla Eesti vanim, kuna see on seni käibinud 13. sajandi dateeringu asemel tegelikult dateeritav pigem 13.--15. sajandisse. Kõige varasem parmupill võiks praeguses uurimisseisus olla hoopis Viljandi Jaani kiriku kõrvalt leitud Kranseni tüüpi parmupill, mis on kindlamalt dateeritud 13. sajandi II poolde kuni 14. sajandi I poolde.

Enamus Eesti parmupillileid on dateeritavad keskaega ning leitud tihedamalt asustatud paikadest (nt linnadest). Nimelt on (pigem) keskaega dateeritud 21 parmupilli. See vastab üldisele trendile Põhja-Euroopas, kus rohkem esinebki keskaegseid pille. Samuti mainitakse, et parmupillid hakkasid uusajal talupoegade hulgas rohkem levima. Eesti arheoloogiline materjal sellist üleminekut sama suurel määral ei peegelda. Nimelt on just enamus varauusaegseid parmupille leitud Tallinnast ning maapiirkondadest on parmupillileid üldse väga vähe teada. Seevastu on etnograafia andmetel parmupill talurahva hulgas populaarne.

Teemat edasi uurides peaks mõõtma parmupillide säilinud keele paksusi, millel on hääle tekitamisel oluline osa. Veel tuleks tulevikus valmistada näiteks Otepää või Odihami tüüpi parmupillidest koopiad, et määrata nende heli ulatust ja tämbrit. Kindlasti tuleb edaspidi rohkem tähelepanu pöörata parmupillide materjalile.

Kasutatud kirjandus:

AKI = Arheoloogiliste kogude inventariraamat. Elva Rajoonidevaheline Koduloomuuseum. Käsikirja koopia Tartu Ülikooli arheoloogiaarhiivis.

Aksdal, B. (2006) 'ICTM Study Group on Folk Musical Instruments', *Proceedings of the 16th International Meeting*. Vilnius: Tautosakos darbai XXXII, 15–25. [<http://www.ilti.lt/failai/04%20AKSDAL.pdf>] Külastatud: 2024.

Aun, M. (1995) 'Археологические раскопки на улице Ванемуйзе в Тарту', *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 44(4), 437–440.

Aun, M. (1991) 'Раскопки на ул. Кююни в Тарту', *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 40, 389–391.

Heinloo, E. (2021) 'Additional information about Tallinn suburban areas on the background of recent Estonia Avenue and Tatari Street surveys', *Arheoloogilised Välitööd Eestis 2020*, 211–226.

Jaago, C. (2009) *Estonian Jew's Harp Stories. The reproduction and restoration of melody-play tradition*, Telemark University College, magistritöö. [<https://openarchive.usn.no/usn-xmlui/handle/11250/2439116>]

Jaanus, E. (2023) „Parmupillileiud Eestis“ [basemap]. Scale Not Given. „parmupillid“. October 16, 2023. <https://www.arcgis.com/apps/mapviewer/index.html?webmap=442f8426c7424cc59db36ed472b639ae>. (May 10, 2024)

Kolltveit, G. (2006) *Jew's harps in European archaeology*. Oxford: BAR Publishing.

Kolltveit, G. (2009) 'The jew's harp in Western Europe: Trade, communication, and innovation, 1150–1500', *Yearbook for Traditional Music*, 41, 42–61. doi:10.1017/s0740155800004136.

Lavi, A., Niinre, A. (1990) 'Einige Merkmale der Bautenreste auf dem Siedlungsplatz Lehmja', *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 39, 427–432.

Ledang, O. K. (1972) 'On the acoustics and the systematic classification of the jaw's harp.', *Yearbook of the International Folk Music Council*, 4, 95–103. doi:10.2307/767676.

Malve, M., Roog, R., Tvauri, A. (2012) 'Preliminary results of the rescue excavation in St Mary's churchyard and its surroundings in Tartu 2010–2011', *Arheoloogilised Välitööd Eestis 2011*, 127–150.

Nikolsky, A. (2020) "Talking jew's harp" and its relation to vowel harmony as a paradigm of formative influence of music on language', *The Origins of Language Revisited*, 217–322. doi:10.1007/978-981-15-4250-3_8.

Nurieva, I. (2021) 'Sound in Udmurt Rituals', *Udmurt mythology and Folklore*. Tartu: ELM Scholarly Press, 397–426.

- Olsen, D.A. (2007) 'The Complementarity and Interdisciplinarity of Archaeomusicology: An Introduction to the Field and this Volume', *The World of Music*, 49(2), 11–15.
- Oras, M. (2015) *Luust vilepillid Eesti arheoloogilises leiumaterjalis*, Tartu Ülikool, bakalaureusetöö. [<https://dspace.ut.ee/items/96f2b5c8-cb6b-4add-8874-0fcf809a1b13>]
- Pärn, A. (1990) 'Forschungsarbeiten in der Altstadt und der Bischofsburg zu Haapsalu', *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 39, 438–444.
- Recupero, L. (2019) 'On the Jew's Harp in Sicily: A First Contribution', *Etnografie Sonore / Sound Ethnographies*, II(1), 8–139.
- Russow, E. (2006) *Importkeraamika Lääne-Eesti linnades 13.–17. sajandil*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut.
- Russow, E., Randoja, K., Bernotas, R., Tvauri, A., Rammo, R., Reppo, M., Ratas, J., Kreem, J., Lõugas, L. (2019) 'A late medieval treasure trove of Tallinn. Salvage excavations of the 15th-century landfill between the Jahu and Väike-Patarei streets', *Arheoloogilised Välitööd Eestis 2018*, 185–218.
- Sachs, C. (1940) *The History of Musical Instruments*. New York, NY: W. W. Norton & Company.
- Schmidt, W. L. (1988) 'The Aura of Mouth-Harmonica Presented as a Musical Instrument', *The Jew's Harp: A Comprehensive Anthology*. Lewisburg, Pennsylvania: Associated University Presse, 100.
- Seeger, M., Fox, L. (1989) 'The jew's harp. A comprehensive anthology', *Yearbook for Traditional Music*, 21, 127. doi:10.2307/767779.
- Selirand, J., Tamla T. (1988) '1987. aasta arheoloogiliste välitööde tulemusi', *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised*, 37(4), 344–345.
- Selirand, J., Tamla, Ü. (1992) '1991. aasta arheoloogiliste välitööde tulemusi', *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 41, 277–178.
- Tamm, J. (1978) 'Pirita kloostri varemete uurimisest', *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised*, 27(1), 98.
- Tamm, J. (1981) 'Über die Untersuchungen der Klosterruine von Pirita', *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised*, 30, 420–423.
- Tamm, J., Valk, H. (1991) *Viljandi Jaani kiriku kommunikatsioonidetrassil 1991*. Aruanne. Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia arhiivis. Tallinn
- Tamla, Ü. (1992) 'Archäologische Ausgrabungen in Neu-Pärnu in der Munga-Strasse 2', *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 41, 287–291.
- Tamla, Ü. (1995) '1994. aasta arheoloogiliste välitööde tulemusi', *Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised*, 44(4), 397–401.

- Tamla, Ü. (1997) '1996. aasta arheoloogiliste välitööde tulemusi', *Arheoloogilised Välitööd Eestis 1996*, 7–13.
- Tamla, Ü. (1998) '1997. aasta arheoloogiliste välitööde tulemusi', *Arheoloogilised Välitööd Eestis 1997*, 7–19.
- Tamla, Ü. (1999) '1998. aasta arheoloogiliste välitööde tulemusi', *Arheoloogilised Välitööd Eestis 1998*, 5–14.
- Tamla, Ü. (2001) '2000. aasta arheoloogiliste välitööde tulemusi', *Arheoloogilised Välitööd Eestis 2000*, 5–11.
- Tvauri, A. (2015), *Aruanne Arheoloogilisest järelevalvest Paides seoses tänavavalgustuse renoveerimisega 2015. aastal*; Käsikiri autori valduses.
- Tõnurist, I. (1996) *Pillid ja pillimäng Eesti külaelus*. Tallinn: Teaduste Akadeemia kirjastus.
- Valk, H. (2003) 'Excavations in Viljandi: new data about the Final Period of Iron Age and the besieging of 1223', *Arheoloogilised Välitööd Eestis 2002*, 56–67.
- Wright, M. (no date) *The Search for the Origins of the Jew's Harp*, *Silkroadfoundation*. [<http://www.silkroadfoundation.org/newsletter/vol2num2/Harp.htm>] Külastatud: 2024.

Summary

Archaeological Jew's Harps in Estonia

Jew's harps are among the most travelled instruments, having originated in Asia and spread from there to the rest of the world. It is a widely touched upon subject of research as well. Namely, there are many studies about the sound, spread, material, effects and so on of this small instrument. Having been a folk musician before my university studies, I knew of the jew's harp's existence well before deciding upon researching this subject myself. What I did not know, however, was how jew's harps in Estonia had yet to be thoroughly analysed. Therefore, the purpose of this paper is to analyse the archaeological jew's harp finds in Estonia.

I collected information about 44 finds and created a catalogue with the help of the museum and archaeological archive databases in Estonia: TALAR (Tallinna Ülikooli arheoloogia teaduskogu), MUIS (Eesti Muuseumide veebivärv) and TARA (Tartu Ülikooli arheoloogiakogu). I also got help from my supervisor Riina Rammo, Andres Tvauri and Madli Oras, who directed me toward some finds. Among the 44 jew's harp finds in the catalogue, there are 43 that have been dated and 42 that have illustrations.

Among the information that I gathered for the catalogue were photos, dimensions, datings, find places and contexts. I then compared the jew's harp finds among themselves and with other European finds, which I found in Gjermund Kolltveit's book, *Jew's Harps in European Archaeology* (2006). In the book's catalogue, there were over 800 finds from across Europe, which had been divided into types. These jew's harp types were a crucial part of my research, since I used them to determine the types (and in three cases, material) of the Estonian finds. Out of the 21 types that Kolltveit had in his book, the Estonian finds contain only ten types. These are: Pärnu, Kransen, Gloucester, Horsens, Odiham, Nijmegen, Billingsgate, Kufstein and Schauenberg types. Besides these there was also one jew's harp that I could not determine the type of, and one that was similar to three instruments in Kolltveit's catalogue, but which he had not determined a type for, since there weren't enough of them nor were they similar enough in build. The latter's type was named 'unclassified'. For the purpose of this paper, I have named it the Otepää type jew's harp.

Before analysing the Estonian finds, I also gave a short description of what the jew's harp is, where it's from and how it got to Europe, its main types (heteroglottic and idioglottic) and material in the rest of the world. In analysing the Estonian finds, I created multiple diagrams to better understand the spread of said finds in both time and space. To make the analyse more comprehensible, I divided the finds into being from either the Middle Ages or the Modern Period. There were also, however, instruments which were either in-between said ages or which did not fit perfectly into either the Middle or Modern Ages. These I named accordingly mostly-medieval or mostly-modern finds.

I found that the most popular among the Estonian finds are the Pärnu and Kransen types of jew's harp. Both of these types had 11 finds. The Pärnu type jew's harps are very widely spread across Estonia, the earliest having been found in Pärnu (which the type was named after) and most of them having been found in Tallinn, the capital of Estonia.

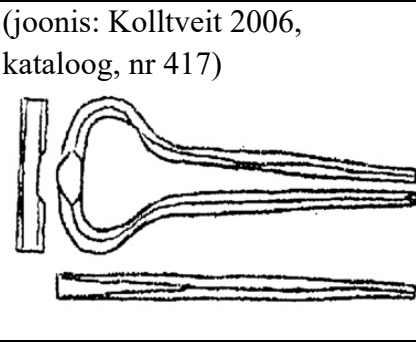
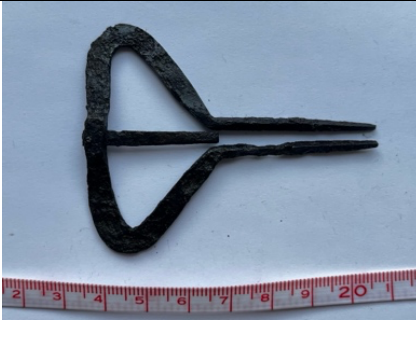
The Kransen type jew's harps were less popular in Tallinn, their spread being more concentrated in Tartu and Lihula. The Kransen type of jew's harp is also an earlier type of jew's harp among Estonian finds, the finds being more from the Middle Ages than the Modern Period, unlike the Pärnu type jew's harp finds, which there are more of from the Modern Period.

A Kransen type jew's harp from Otepää, which had thus far been thought to be the oldest jew's harp find in Estonia (from the 13th century), turned out to likely not be dated only to the 13th century. Namely, having had an email exchange with the archaeologist Ain Mäesalu, who is an expert on the Otepää castle, I found out that the find is actually dated (instead of just the 13th century) to the 13th to the 15th century. Therefore, another Kransen type jew's harp, but from Viljandi, might be the oldest Estonian jew's harp find from Estonia, it being dated probably from the second half of the 13th century to the first half of the 14th century.

Estonian jew's harp finds are mostly dated to the Medieval Ages, there being 21 total. 14 of them have been dated to the Medieval Ages and eight to the mostly-Medieval Ages (dating specific to this paper's analyzation). When analysing the spread of jew's harps across time periods, I noticed that most of the medieval finds have been found in southern Estonia and that most of the modern finds are from northern Estonia and Saaremaa (both with exceptions). I also found that the most popular places for jew's harps were rural, less being from monasteries and the countryside.

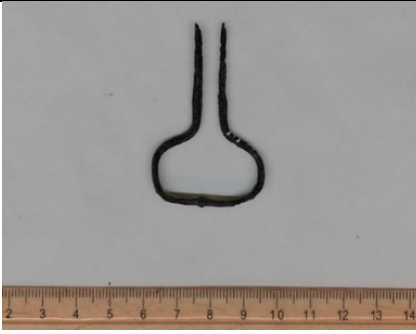

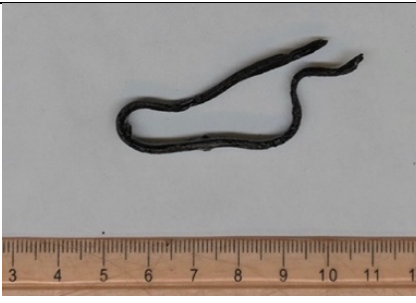
There is much to research when it comes to archaeological jew's harps in Estonia. What I have not managed to do with this paper, is to measure, for example, the width of jew's harp lamellas, which would help in understanding the sound which the historical artefacts made. Besides this there is also the possibility of remaking a few jew's harp finds, which would also be of aid in understanding the instruments' sound. Besides the two case studies I wrote of the Jahu Street finds and the unclassified type of Otepää find, there a lot of other interesting cases among the jew's harp finds from Estonia, for example the only two Odiham type finds from Pärnu and Tartu, both being connected to the church.

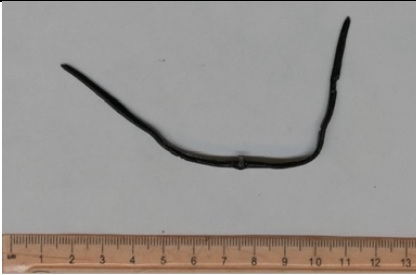

Lisa 1. Kataloog

Kataloogi nr.	Arhiivi-number	Pikkus (mm)	Laius (mm)	Keel (mm)	Tüüp	Leiukoht	Dateering	Pilt
1	AI-4036/IV 203a	65	17	29 (2 väljas ja 22 sees)	Otepää	Otepää linnus	13.–15. sajand (kirjavahetus Ain Mäesaluga 2024?)	
2	AI 3371: 439	-	-	-	Kransen	Otepää linnus	13.–15. sajand (kirjavahetus Ain Mäesaluga 2024?)	(joonis: Kolltveit 2006, kataloog, nr 417)
3	AI-8352: 5432	72	56	27	Pärnu	Tatari 1, Tallinn	Valdav osa leidudest 17.–18. sajand (Heinloo 2020, 211–226)	

4	AI-8352: 18266	56	45	-	Höxter	Tatari 1, Tallinn	Valdav osa leidudest 17.–18. sajand (Heinloo 2020, 211–226)	
5	AI-8352: 14943	77 (lühe- mast haa-rast 67)	61	-	Pärnu	Tatari 1, Tallinn	Valdav osa leidudest 17.–18. sajand (Heinloo 2020, 211–226)	
6	AI-6218: 2291	54	32	-	Kransen	Tatari 2/Pärnu mnt 15, Tallinn	14.–17. sajand (Tamla 1998, 14)	

7	I-6109 II: 229	61 (pike- mat haara pidi)	28	-	Kransen	Roosikrantsi 9/11, Tallinn	13.–14. sajand (Tamla 1996, 10)	
8	AI-6480: 568	68	47	-	Pärnu	Rahukohtu 4, Tallinn	15.–16. sajand (Tamla 2001, 8)	
9	AI-7909: 25993	53	33	17	Horsens	Jahu 6/Väike- Patarei 1, Tallinn	15. sajandi II 16. sajandi I pool (Russow et al. 2018, 186–187)	

10	AI-7909: 25781	55	33	-	Horsens	Jahu 6/Väike-Patarei 1, Tallinn	15. sajandi II – 16. sajandi I pool (Russow et al. 2018, 186–187)	
11	AI-7909: 25843	49	32	-	Horsens	Jahu 6/Väike-Patarei 1, Tallinn	15. sajandi II – 16. sajandi I pool (Russow et al. 2018, 186–187)	
12	AI-7909: 26042	-	41	-	Horsens	Jahu 6/Väike-Patarei 1, Tallinn	15. sajandi II – 16. sajandi I pool (Russow et al. 2018, 186–187)	

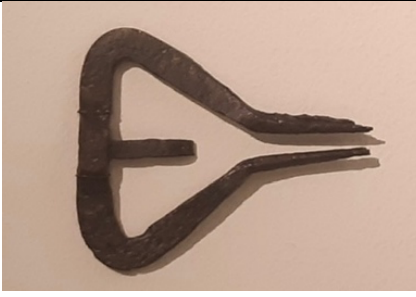

13	AI-7909: 26059	142 (piki raami)	-	-	Horsens	Jahu 6/Väike- Patarei 1, Tallinn	15. sajandi II – 16. sajandi I pool (Russow et al. 2018, 186–187)	
14	AI-5937 II: 822	67	58	-	Pärnu	Härjapea eeslinn (Liivalaia 34a/Veski 1), Tallinn	Keskaeg ja varauusaeg (Tamla 1992, 177–178)	
15	AI-6004 II: 63	64	39	-	Gloucester	Härjapea eeslinn (Liivalaia 34a/Veski 1), Tallinn	18. sajand (Tamla 1995, 399)	

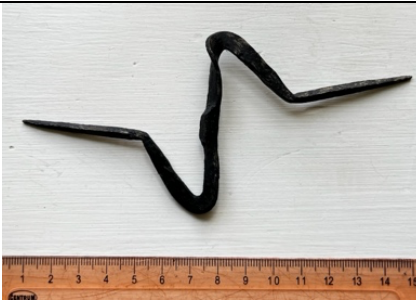
16	AI-5937 II: 567	49	25	-	Gloucester	Härjapea eeslinn (Liivalaia 34a/Veski 1), Tallinn	Keskaeg ja varauusaeg (Tamla 1992, 177–178)	
17	AI-5937 II: 496	31	19	-	-	Härjapea eeslinn (Liivalaia 34a/Veski 1), Tallinn	Keskaeg ja varauusaeg (Tamla 1992, 177–178)	
18	TLM_22630:9/ b A	70	37	-	Gloucester	Tallinn	1501–1800 (MUIS)	

19	TLM_18091: 637 A	35	-	1	Pärnu	Pirita klooster, Tallinn	Kloostri-perioodist tänapäevani (Tamm 1981, 423)	
20	TLM_18091: 627 A	59	-	-	Gloucester	Pirita klooster, Tallinn	Kloostri-perioodist tänapäevani (Tamm 1981, 423)	
21	TLM_18541: 21 3 A	60	51	-	Pärnu	Pirita klooster, Tallinn	15.–18. sajand (Tamm 1978, 98)	

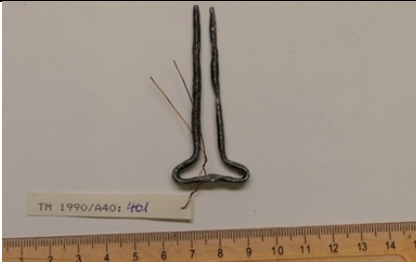

22	AI-5310 VII: 80	46	29	-	Gloucester	Lehmja, Harjumaa	Raskuspunkt 16.–18. sajand (Lavi, Niinre 1990, 429)	
23	AI-5310 VII: 3876	63	38	-	Gloucester	Lehmja, Harjumaa	Raskuspunkt 16. –18. sajand (Lavi, Niinre 1990, 429)	
24	AI-5310 VII: 6222	40	38	-	Kufstein	Lehmja, Harjumaa	Raskuspunkt 16. –18. sajand (Lavi, Niinre 1990, 429)	

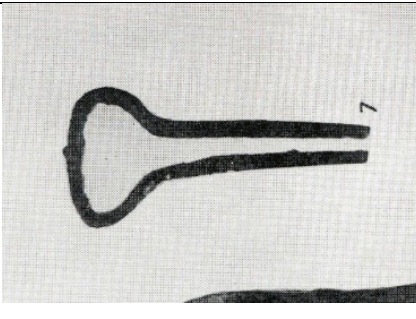
25	AI 5310 VII: 6633	49 või 31 (katki- sest haara-st)	22	-	Nijmegen	Lehmja, Harjumaa	Raskuspunkt 16. –18. sajand (Lavi, Niinre 1990, 429)	
26	TÜ: 2476: 38	68	52	2	Pärnu	Keskväljak 14 ees, Paide	13. –18. sajand (Tvauri 2015)	
27	HM 8240: 700	-	-	-	-	Jaani tn, Haapsalu	14. –16. sajand (Pärn 1990, 444)	-
28	AM_10663: 651 A	57	-	14	Pärnu	Kuressaare kindluse territooriumi vallikraav	17. –18. sajand (kirjavahetus Garel Püüaga 2024?)	

29	PäMu_15010 A 2518: 29	65	-	-	Gloucester	Rüütli 14/Nikolai 7, Pärnu	15.–16. sajand (Tamla 1998, 16–17)	
30	PäMu_14350 A 2501: 118	50	-	-	Pärnu	Munga 2, Pärnu	14. sajandi lõpp (Tamla 1992, 290)	
31	PäMu_15061 A 2621: 122	53	-	-	Odiham	Aida 6/Hommiku 1, Pärnu	15.–17. sajand (Tamla 1999, 8–9)	

32	ERM TM Ar 127	74	59	-	Pärnu	Palamuse endise surnuaia ala	17.–18. sajand (AKI)	
33	VM 10258: 638	59	-	-	Kransen	Viljandi Jaani kiriku kõrval	13. saj II pool või 14. sajand (Tamm, Valk 1991)	
34	VM 10877: 147 A	71 või 79	65	-	Pärnu	Viljandi suusahüppemägi	13.–18. sajand (Valk 2003, 57–59)	

35	AM_33014 A 808: 120	6	-	-	Kransen	Lihula	13.–16. sajandi algus (Mandel 1998, 56)	
36	AM 808: 176	58	-	-	Kransen	Lihula	13.–16. sajandi algus (Mandel 1998, 56)	
37	AM 808: 177	46	-	-	Kransen	Lihula	13.–16. sajandi algus (Mandel 1998, 56)	

38	TM A 36: 5276	54	23	3	Kransen	Lossi 11, Tartu	dateeringuta	
39	TM 1990/A40: 401	63	27	-	Billingsgate	Küüni 7, Tartu	13.–16. sajand (Selirand, Tamla 1988, 391)	
40	TM 1990/A40: 1318	59	18	-	Schauenberg	Küüni 7, Tartu	13.–16. sajand (Selirand, Tamla 1988, 391)	

41	TM 1990/A 40: 4043	56	23	-	Kransen	Küüni 7, Tartu	13.–16. sajand (Selirand, Tamla 1988, 391)	
42	TM A 51: 4458	57	26	-	Kransen	Küüni 7, Tartu	16.–19. sajand (Aun 1991, 389–391)	
43	TM 2126/A 51: 4454	57	26	-	Kransen	Vanemuise 7, Tartu	Keskaeg (Aun 1995, 439)	

44	TM A 202: 1400	47	19	-	Odiham	Maarja kalmistu (Jakobi tn), Tartu	13.–18. sajand (Malve, Roog, Tvauri 2012, 144)	
----	-------------------	----	----	---	--------	---------------------------------------	---	---

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eskarina Jaanus,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Arheoloogilised Parmupillid Eestis“,

mille juhendaja on Riina Rammo,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Eskarina Jaanus
06.05.2024